Betekenisvolle ontmoetingsplekken

Nieuwe strategieën en hernieuwde tactieken

David ter Avest

werkplaats Rotterdam

David ter Avest

Betekenisvolle ontmoetingsplekken

Nieuwe strategieën en hernieuwde tactieken

wmo
werkplaats Rotterdam

David ter Avest

Betekenisvolle ontmoetingsplekken
Nieuwe strategieën en hernieuwde tactieken

september 2015

Grafisch ontwerp: René de Haan, Den Haag / renedehaan.net
Verzorging manuscript: Michelle Bax–Driehuijs

© David ter Avest

Alle rechten voorbehouden.

WMO
HOGESCHOOL ROTTERDAM
Lectoraat Dynamiek van de stad
inholland hogeschool

Inhoudsopgave

pag		
		Voorwoord
7	1.	Inleiding
	1.1	Aanleiding
	1.2	Onderzoeksopzet
9	1.3	Leeswijzer
10	2.	Betekenisvolle ontmoetingsplekken
	2.1	Het publiek domein als stedelijk interieur
11	2.2	Bovenstedelijke en wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken
14	2.3	De betekenis van ontmoetingsplekken binnen en buiten
		Kader 1: House of Hope in Rotterdam Zuid
		Kader 2: Bij Bosshardt
		Kader 3: Speeltuinen en sociaal makelaarschap
		Kader 4: De Tuinman (M/V)
18	2.4	Een plek als thuis
19	2.5	Theoretisch kader: strategie en tactiek
22	2.6	Samenvatting
	3.	Nieuwe strategieën voor wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken
23	3.1	De sociaal-fysieke infrastructuur in een veranderende context
24	3.2	Huizen, huiskamers en andere beleidsconcepten
25	3.3	Kleinere gemeenten
26	3.4	Utrecht
		Kader 5: Huiskamers van de Wijk
28	3.5	Den Haag
		Kader 6: Buurthuizen van de Toekomst
30	3.6	Amsterdam
		Kader 7: De Huizen van de Wijk in Nieuw-West
35	3.7	Rotterdam
		Kader 8: 48 Huizen van de Wijk
38	3.8	Samenvatting

pag

39 4. Ontwikkelingen en uitgangspunten vergeleken
4.1 Nieuwe strategieën en concepten
40 4.2 Paradox van de terugtrekkende overheid
41 4.3 Van buurt naar wijk
42 4.4 De terugtrekkende professional
43 4.5 Zelf doen?
44 4.6 Leren van bestaande plekken
Kader 9: Tien factoren voor een fijne ontmoetingsplek
48 4.7 Samenvatting
5. Dilemma's in plaats van conclusies
49 5.1 Diversiteit
50 5.2 Toegankelijk en inclusief
51 5.3 Participatiesamenleving
52 5.4 Verschil mag er zijn!
53 5.5 Continuïteit en vertrouwen
55 5.6 Meten is weten?
57 6. Nawoord
6.1 Tussen strategie en tactiek
59 6.2 Aanbevelingen voor beleid en praktijk

Voetnoten

65 Literatuur

74 Onderzoeksrespondenten

Voorwoord

Sinds eind 2012 onderzoekt de Wmo-werkplaats Rotterdam, een samenwerkingsverband van Hogeschool Inholland en Hogeschool Rotterdam, verschillende thema's en praktijken in het veranderd sociaal domein. vier inhoudelijke thema's zijn een aantal praktijken reeds onderzocht dat heeft geleid tot vijf onderzoeksrapporten die in 2014 en 2015 zijn verschenen. Deze rapporten vormen, samen met een reflectie- en kennisdelingslijn, de basis voor het werkboek *Lerende sociale professionals*. [1])

Dit onderzoeksrapport is eigenlijk een 'extra' onderzoeksrapport met een zeer spontane ontwikkeling. Ooit gestart als een voorzichtige verkenning naar 'huiskamers' in Rotterdam, hebben actuele beleidsontwikkelingen in Rotterdam het onderzoek in een stroomversneller gebracht. Op 4 juni 2015 is in Rotterdam nieuw welzijnsbeleid vastgesteld, waar een nieuw concept voor ontmoetingsplekken een belangrijk onderdeel van uit maakt. Over enkele maanden openen 48 nieuwe 'Huizen van de Wijk' in de Maasstad. Op deze veranderingen is vanuit de Wmo-werkplaats geanticipeerd en zo heb ik onder meer reeds bestaande ontmoetingsplekken bevraagd. Zowel deze consultaties voor een eerste notitie als een verdiepingsbijeenkomst in de context van het nieuwe beleid konden rekenen op een verrassend hoge belangstelling en deelname. Zodoende is dit onderzoek, met aanvankelijk een inventariserend karakter, verbreed en verdiept.

Veel factoren zijn van invloed op bestaande en nieuwe ontmoetingsplekken in buurten en wijken. Iedere plek, hoe klein of groot ook, binnen of buiten, is voor bepaalde groepen bewoners van grote betekenis in hun leven. Naast het sluiten van dergelijke plekken, verandert het sociaal werk, krijgen corporaties een ander takenpakket, verdwijnen subsidiepotjes en worden(spel)regels herzien. Ondanks de grote diversiteit van alle betekenisvolle plekken lijkt de gemene deler de onmisbaarheid van vrijwilligers en andere betrokken bewoners. Illustratief hiervoor is de reactie van zeer veel initiatieven, plekken en projecten waarmee contact is opgenomen: "Kom gewoon eens langs!"

Ik bedank Fred Sepp, mijn onderzoekscollega van Hogeschool Rotterdam, voor alle raad, inzet en hulp tijdens de eerste fase van dit onderzoek. Grote dank gaat uit naar alle praktijken die zo openhartig en uitgebreid ervaringen, maar ook zeker hun worstelingen en volhardende inspanningen hebben gedeeld. Mijn dank gaat uit naar alle reacties, verhalen en inspirerende gesprekken, in en buiten Rotterdam. In het bijzonder hebben de betrokkenen van de Huizen van de Wijk in Amsterdam Nieuw-West een interessant en leerrijk beeld geconstrueerd van vier jaren nieuw beleid.

Ik hoop dat dit onderzoek zowel voor beleid als praktijk inzichten en leerpunten aanreikt bij het vormen van en invulling geven aan ontmoetingsplekken die passen in de huidige context.

Rotterdam, september 2015

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De veranderingen in het sociale domein hebben ook gevolgen in fysieke zin – sociale voorzieningen in onze steden en dorpen veranderen. Bestaande plekken verdwijnen, zoals veel 'klassieke' buurthuizen en nieuwe plekken als een 'Huis van de Wijk' komen op. Dikwijls in een bestaand gebouw, maar met een nieuw verhaal, een nieuwe ideologie en nieuwe doelstellingen. De nieuwe Wmo en Welzijn Nieuwe Stijl (WNS) vormen de context van veranderende ontmoetingsplekken in de wijk en de buurt. De tijd van 'u vraagt, wij draaien' is voorbij. Ontmoetingsplekken staan, met name in de grote steden, weer bovenaan de welzijnsagenda – maar dan in een nieuw jasje en met nieuw elan.

Ook in Rotterdam zijn er reeds ontwikkelingen in het welzijnsbeleid gaande. In april 2015 is het 'Nieuw Rotterdams Welzijn' vastgesteld waarin ontmoetingsplekken tot een beleidsopgave zijn gemaakt. De gemeente wil in elke wijk één 'Huis van de Wijk' – 48 in totaal. Verscheidene locaties in de stad zijn, op advies van de gebiedscommissies, inmiddels aangewezen als toekomstig 'Huis van de wijk'. Op 1 januari 2016 gaan de Huizen open onder de verantwoordelijkheid van een welzijnsorganisatie. Het nieuwe beleid heeft vragen in de stad opgeroepen en het onderwerp is spoedig gaan leven – met name bij professionals, vrijwilligers en andere betrokkenen van bestaande ontmoetingsplekken. Want op tal van plekken in de stad gebeurt er al veel en komen er dagelijks honderden Rotterdammers over de vloer.

1.2 Onderzoeksopzet

Dit onderzoek is een kwalitatief, beschrijvend en explorerend onderzoek. De onderzoeksmethodiek bestaat uit een combinatie van literatuurstudie, documentanalyse, semigestructureerde interviews en korte consultaties.

Twee onderzoeksrapporten van de Wmo-werkplaats Rotterdam uit 2014 [2], te weten Nieuwe Publieke Ruimtes en De huiskamer van de wijk, vormen voor dit rapport een rijke basis. Dit onderzoek is tweedelig en betreft de Rotterdamse praktijk tegen het licht van landelijke concepten voor nieuwe ontmoetingsplekken in welzijnsland.

Het eerste deel is een inventarisatie-onderzoek om de Rotterdamse praktijk in kaart te brengen. In mei en juni van 2015 heeft de Wmo-werkplaats Rotterdam een rondvraag gedaan in de stad. Ruim dertig ontmoetingsplekken hebben uitgebreid gereageerd. Er is gekeken naar alle bestaande ontmoetingsplekken waar men werkt aan het welzijn van bewoners en hun buurten. Of dit nou grote buurthuizen zijn, wijktuintjes, huiskamers diaconale projecten of andere grote of kleine initiatieven – dat maakte niet uit. Er zijn tientallen bijzondere ontmoetingsplekken gevonden, waaronder enkele netwerken van Huiskamers. Bij tal van projecten en plekken in Rotterdam is aangeklopt, langs gegaan, koffie gedronken of is via de mail of telefoon contact geweest. Vragen, dilemma's, opmerkingen en andere aandachtpunten zijn opgehaald en gedocumenteerd [3]. Op 9 juli 2015 is een bijeenkomst [4] georganiseerd waar onder ruime belangstelling de eerste bevindingen zijn verkend en uitgediept.

Het tweede deel van het onderzoek heeft zich gericht op reeds bestaande invullingen en vormen van ontmoetingsplekken binnen het nieuwe welzijn. Naast praktijkvoorbeelden in Rotterdam is veel aandacht uit gegaan naar de situatie in vier kleine gemeenten en in de andere drie grote steden: Amsterdam, Utrecht en Den Haag. Zo kent Amsterdam in enkele stadsdelen al sinds 2012 'Huizen van de Wijk', een concept wat op een soortgelijke manier in Rotterdam zal worden geïntroduceerd. Utrecht en Den Haag hebben weer een geheel andere invulling gegeven aan ontmoetingsplekken in het nieuwe welzijn, zo zijn in Utrecht de vele welzijnsaccommodaties herzien en wordt in Den Haag een groeiend aantal van een nieuwe generatie buurthuizen geopend. Na aanleiding van interviews en bezoekjes, veel mails, en Skype- en telefoongesprekken met direct betrokkenen in deze steden zijn deze nieuwe concepten en beleidsrichtingen verkend, beschreven en geanalyseerd. In deze gesprekken stonden de veranderende context en de dilemma's en opgaven in de praktijk centraal.

1.3 Leeswijzer

Na het inleidende hoofdstuk gaat het tweede hoofdstuk, vanuit een overwegend stadssociologisch perspectief, in op de rol van het publieke domein in steden en dorpen. De waarde van wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken worden uitgelicht en genuanceerd. Een viertal voorbeelden van praktijken weergeven de kracht van deze plekken, zowel binnen als buiten. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt een theoretisch kader gegeven waarbinnen de relevante veranderingen kunnen worden geduid. Hoofdstuk 3 is gewijd aan de beleidskant en geeft een bescheiden overzicht van veranderend beleid in kleinere gemeenten en staat uitgebreider stil bij de (beleids)veranderingen in de vier grote steden. De situatie in Amsterdam Nieuw-West, als meest relevante casus, heeft in dit hoofdstuk een prominente rol. Hoofdstuk 4 analyseert de beschreven ontwikkelingen, koppelt deze met uitgangspunten van de nieuwe Wmo en gaat weer terug naar de uitgangspunten van de praktijk – leerpunten van bestaande Rotterdamse initiatieven, plekken en projecten. Tot slot volgen in hoofdstuk 5 een zestal dilemma's in plaats van conclusies. Het nawoord biedt vervolgens zowel een reflectie op het theoretisch kader als ook enkele concrete aanbevelingen voor beleid en praktijk.

2 Betekenisvolle ontmoetingsplekken

2.1 Het publiek domein als stedelijk interieur

In een steeds meer diverse samenleving is een belangrijke rol weggelegd voor publieke ruimten als plekken van ontmoeting en interactie. Zowel binnenruimten als buitenruimten hebben een belangrijke verbindende functie voor de samenleving (VROM-raad, 2009:19). Ontwerper Matthijs de Boer noemt deze plekken het 'publieke interieur' van de stad [5]). Dit publieke interieur heeft een huiskamerfunctie gekregen – de alledaagse stad is hier te gast.

Aan het einde van de negentiende eeuw is het publieke domein ontdekt als belevingsruimte. Er kwamen in de grote steden, naar Zuid-Europees voorbeeld, grand cafés en andere chique ontmoetingsplekken waar vermaak en ontmoeting centraal staan, zoals het Krasnapolsky in Amsterdam (Wagenaar, 1999:52). Op deze nieuwe plekken in de stad vonden 'nieuwe' ontmoetingen plaats, zijn ten aanzien van sociale verhoudingen grenzen verlegd en heeft het publieke domein een nieuwe betekenis gekregen (Furnée, 2006:213-214). Ruim een eeuw later lijkt het publiek domein de steden te karakteriseren. Bijzondere pleinen, mooie parken, luxe warenhuizen, toonaangevende musea en hippe clubs worden geëtaleerd als dé visitekaartjes van de stad.

Het publiek domein is overal: het kunnen openbare plekken zijn, maar ook ruimten die juridisch eigenlijk tot het privédomein behoren (Reijndorp, 2007:167), zoals stations en vliegvelden [6]). Discussies alom de scheidslijn of de binariteit tussen publiek en openbaar, privaat en privé raken gedateerd. Vaak worden deze plekkende overloopgebieden tussen publiek, privaat en privé (Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, 2015). Het publieke domein rukt overal op in de stad.

Bepaalde groepen eigenen zich sommige plekken van het publieke domein toe, een proces dat men aanduidt met de term parochialisering. Een parochiaal domein is volgens sociologe Lofland (1998) een plek met een bepaalde sfeer en stijl die kenmerkend zijn voor een specifieke leefstijl.

Plekken waar gelijkgestemden 'ons-soort-mensen' tegenkomen (Reijndorp, 2012:14). De plekken zijn de afgelopen jaren steeds zichtbaarder geworden in de stad (ibid., 13). In dit rapport delen wij het publiek domein op in twee categorieën die te zien zijn als twee zeer uiteenlopende parochiale domeinen met elk een eigen 'publiek': bovenstedelijke ontmoetingsplekken en wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken.

2.2 Bovenstedelijke en wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken

Ontmoetingsplekken die passen in het stedelijk leven en een focus en uitstraling hebben tot ver buiten de stadsgrenzen, noemen we bovenstedelijke ontmoetingsplekken. Dit is het meest gewilde en ook visueel het meest dominante domein van iedere stad (Reijndorp, 2012:14). Ze horen volgens Reijndorp bij steden die zijn gericht op het aantrekken van grote groepen bezoekers en in mindere mate op eigen bewoners (Reijndorp, 2007:144). Vooral binnensteden lijken te worden ingericht en afgestemd op de mobiele stedeling, de hipsters, flexwerkers en toeristen. Voor deze groep snelle en flexibele stedelingen is de stad getransformeerd in een groot kantoor waar urban nomads, zoals de auteurs van Pop-up city ze noemen, constant op zoek zijn naar Wi-Fi (Beekmans & De Boer, 2014:71).

Het voortdurend ontmoeten van nieuwe mensen, het opdoen van nieuwe indrukken en smaken is een onlosmakelijk component van het stedelijk leven, merkte reeds aan het begin van de vorige eeuw de invloedrijke stadssocioloog Georg Simmel [7]) op. Veel bezoekers van bovenstedelijke ontmoetingsplekken zoeken, vanuit een zeker kosmopolitisme, dit expliciet op (Burgers, 1999:132) – zoals 'op jacht gaan' in het uitgangsleven of lekker mensen kijken op een terrasje.

Bovenstedelijke ontmoetingsplekken hebben een kosmopolitisch karakter en zijn veelvuldig aan verandering onderhevig: nieuwe concepten, pop-up initiatieven en de nieuwste belevingsstrategieën wisselen elkaar in hoog tempo af. De hang naar originaliteit en authenticiteit, het voortdurend willen/moeten/kunnen inspelen op nieuwe trends is volgens sociologe Sharon Zukin één dominante stijl geworden. [8])

De nieuwe generatie 'belevingsbibliotheken' en hippe koffietentjes waar nieuwe stedelingen in een 'huiselijke omgeving' op snelle MacBooks werken vallen onder dit fenomeen van bovenstedelijke ontmoetingsplekken. De volkse 'bruine kroegen' van weleer in de stad worden rap ingehaald door gespecialiseerde koffiehuizen waar geen 'bakkie troost' meer is te verkrijgen (Rath & Gelmers, 2014). De nieuwe generatie stations in ons land speelt met de nieuwe StationsHuiskamers in op deze tendens. Veel third places [9]) zijn te scharen onder deze categorie ontmoetingsplekken, met als archetype de hippe koffiezaak Starbucks. Deze plekken profiteren als geen ander van het hedendaagse stedelijk leven (Glaeser, 2011:124).

Echter, als we de alledaagse praktijk van heel de stad in ogenschouw nemen, zullen we zien dat we niet iedereen zullen vinden op deze bovenstedelijke ontmoetingsplekken. Niet iedereen heeft immers een *first place*, laat staan een *second place*. Niet iedereen drinkt *soja lattes* en luncht met *bagels* en *panini's*. Een grote groep stadsbewoners is gebaat bij een ander type ontmoetingsplek, een plek om de hoek: wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken.

Wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken zijn plekken in de stad die aansluiten bij de alledaagse leefwereld. De slager op de hoek, het speelpleintje, de sportkantine, het buurtcafé of de wijktuin. Joke van der Zwaard heeft op overtuigende wijze laten zien dat ook een kopieerwinkel zo'n waardevolle ontmoetingsplek kan zijn [10]). Deze kleinschalige ontmoetingsplekken zijn van betekenis voor buurtbewoners. Het zijn de plekken waar 'diverse mensen elkaar vanzelfsprekend tegenkomen en daardoor herkenbaar, vertrouwd en benaderbaar voor elkaar worden.' (Van der Zwaard, 2010:12). Deze plekken zijn te zien als de 'huiskamers' van de stad. Het begrip 'Huiskamer' gebruiken we niet in de meest letterlijke zin, maar als een metafoor voor een kleinschalige, wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplek die een aanvulling op een eigen huiskamer kan zijn, en het gevoel kan geven thuis te zijn in de wijk. Samen vormen alle huiskamers het narratief van een buurt of wijk.

In onze steden en dorpen zijn al decennia lang tal van wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken – in alle verscheidenheid. Het klassieke buurthuis is wellicht het bekendste voorbeeld en kent een lange geschiedenis, van Ons Huis in de Jordaan (1892), naar de wijkhuizen van de jaren 20 en het club- en buurthuiswerk vanaf de jaren 50 (Cantion Sociaal Werk in Nederland, 2014). De buurthuizen van weleer zouden in hedendaagse termen vallen onder het populaire begrip 'zelfbeheer', want zij waren immers eens geïnitieerd en beheerd door betrokken vrijwilligers zelf, verenigd in stichtingen. Pas in de jaren 80, met de opkomst van het 'welzijnsregime' [11]) met bijbehorende professionals en subsidiestromen, zijn veel van die informele ontmoetingsplekken onder verantwoordelijkheid van welzijnsorganisaties gekomen (Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken, 2013:5). Vanaf de tachtiger jaren van de vorige eeuw gaat het met veel buurthuizen achteruit. Binnen de Rotterdamse context constateert Toby Witte dat er onvoldoende is ingespeeld op de veranderingen van de stad en haar inwoners (Witte, 2011). In de jaren negentig kwam de marktwerking waardoor het buurthuis zalenverhuur als voornaamste doel kreeg (Zorg + Welzijn, 2015).

Vanaf ongeveer 2010 zijn veel gemeenten sterk gaan bezuinigen op welzijnswerk en buurthuizen (Bureau Bartels, 2012). Het slechte imago van de buurthuizen destijds (eenzijdig gebruik, verouderde besturen, matige conditie van het gebouw), heeft hierbij ongetwijfeld een rol gespeeld (Broens & Van de Riet, 2011). De combinatie van de twee bezuinigingsopgaven, welzijnswerk en buurthuizen, kan bedreigend zijn voor de ontmoetingsfuncties in buurten, waarschuwde de MOgroep al in 2013 (MOgroep, 2013). De sluiting van wijk- en buurtcentra geschiedde veelal onder het mom van: 'we willen in activiteiten investeren, niet meer in stenen' (Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken, 2013:6; Specht & Van der Zwaard, 2013). Veel welzijnsorganisaties zijn op zoek gegaan naar andere, goedkopere plekken om (welzijns)activiteiten te huisvesten (Bureau Bartels, 2012:12), zoals in multifunctionele accommodaties [12]) (MFA's). Deze stelling is in diverse gemeenten vertaald naar beleid op 'accommodatieloos welzijnswerk'. [13])

2.3 De betekenis van ontmoetingsplekken binnen en buiten

Ondanks deze ontwikkelingen blijven in wijken en buurten tal van betekenisvolle plekken bestaan en komen er constante nieuwe initiatieven op. In de volgende vier kaders wordt omschreven hoe op verschillende wijze reeds vorm wordt gegeven aan een wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplek en de diverse concrete manieren waarop men werkt aan de sociale cohesie en het buurtwelzijn.

Van de verschillende manieren waarop ontmoetingsplekken in de buurt vorm krijgen, beschrijven we allereerst de binnenruimten – huiskamers in zowel de letterlijke als figuurlijke zin van het woord. Kleinschalige, dikwijls buurtgerichte ontmoetingsplekken die niet bovenaf zijn ontstaan als implementatie van beleid. Plekken waar, op z'n Hollands gezegd, een kop koffie of thee klaarstaat en dus gezelligheid te vinden is.

Kader 1: House of Hope in Rotterdam Zuid

House of Hope is een professionele vrijwilligersorganisatie in Rotterdam Zuid die sinds 2004 vanuit drie vestigingen 'laagdrempelige zorg en samenbindende activiteiten voor de wijk' biedt (House of Hope, 2013). House of Hope wil dat iedereen zich ergens thuis voelt en (weer) ergens bij hoort. House of Hope wil er juist zijn voor mensen die buiten boord dreigen te vallen of de weg niet weten naar reguliere zorg- en welzijnsinstanties. De ruimtes bij binnenkomst op elk van de drie vestigingen fungeren als huiskamer en hebben verschillende functies. Het is de ruimte waar de wisselwerking tussen alle ontmoetings- en ondersteuningsactiviteiten plaats vindt en tevens functioneert het als opstap naar de hulpverlening. De huiskamers zijn de fysieke manifestatie van de filosofie, visie en cultuur van House of Hope en de sfeer die zij willen creëren (Ter Avest & Van Voorst, 2014:61). Warme kleuren, oude banken, en koffie en thee zijn kenmerken van de huiskamers van House of Hope. In de inrichting valt op dat de 'zithoek' het centrale punt is; activiteiten zoals wijklunches en –maaltijden dragen bij aan een huiselijke sfeer.

Het ontmoeten van elkaar in een 'huiselijke' setting vindt men waardevol, zowel de hulpverleners als de bezoekers. Uit onderzoek van de Wmo-werkplaats naar het huiskamer-concept blijken de volgende vier randvoorwaarden van belang: een juiste locatie (niet te groot en vanaf de straat zichtbaar), voldoende inzet en aanwezigheid van vrijwilligers (gastvrouwen en -mannen), het creëren en bewaken van een huiselijke sfeer (met 'family rules') en als vierde het loslaten van targets of andere meetbare doelen (ibid., 56-57).

Kader 2: Bij Bosshardt

Sinds 2008 zijn er door heel Nederland 28 ontmoetingsplekken van het Leger des Heils te vinden. Deze heten 'Bij Bosshardt', vernoemt naar wijlen majoor Bosshardt. Een Bij Bosshardt is een ontmoetingsplek in de buurt en wil 'een huiskamer voor de buurt' zijn. In 2008 opende de eerste locatie in Amsterdam en sindsdien is dit aantal de afgelopen jaren gestaag gestegen. Deze ontmoetingsplekken, ook wel 'buurtsteunpunt' genoemd, hebben als doel contacten tot stand te brengen tussen verschillende buurtbewoners en daarmee isolement te verminderen. De omvang, de activiteiten en de invulling verschillen per locatie. Het zijn overwegend kleinschalige ontmoetingsplekken waar vanuit een christelijke geloofsovertuiging activiteiten worden georganiseerd en er speciale aandacht is voor mensen die zich eenzaam voelen. Schoenmakers en Voorham (2011) stellen op grond van hun onderzoek vast dat deze buurtsteunpunten erin slagen eenzame mensen te bereiken. Er blijkt één groep bezoekers oververtegenwoordigd (vrouw, Nederlands, 55+), zodoende vormt Bij Bosshardt voor deze groep een betekenisvolle ontmoetingsplek.

Ook buitenruimten hebben, weliswaar zonder koffie en thee, dikwijls een betekenisvolle functie als ontmoetingsplek. Dit is niet altijd zo geweest. Lange tijd was de publieke buitenruimte, in tegenstelling tot in Zuid-Europese landen, slechts onbedoelde 'restruimten' (Wagenaar, 1999:43). Na een eerste kennismaking met een terras- en flaneercultuur eind negentiende eeuw ging het vanaf de jaren 70 van de twintigste eeuw hard: cafés, restaurants en speeltuinen (denk aan de klimkoepels van Aldo van Eyck) namen exponentieel toe (zie Mommaas, 2000).

En we gebruiken, ondanks het Nederlandse gematigd klimaat, de publieke buitenruimte steeds meer. Bij uitstek gebeurt dit door het groeiend aantal toeristen en eenpersoonshuishoudingen in de grote steden. Hierbij kan de leefomgeving op de proef worden gesteld, illustratief is hiervoor de recentelijk alarmerende geluiden uit Amsterdam over de drukte 'buiten' in de stad [14]), gepaard met negatieve connotaties als 'verpretparking' en 'disneyficatie'.

Den Haag zet als stad in op de ontmoetingsfunctie van de buitenruimte, zoals het buurtgroen en de pleinen (D66, PvdA, HSP, VVD en CDA, 2014:24-25). In een 'pleinenaanpak' is recent aangekondigd dat de gebruiks- en verblijfsfunctie van tenminste vier grote pleinen worden versterkt om de sociale functie van de pleinen als ontmoetingsplek te vergroten (Gemeente Den Haag, 2015). Waar Den Haag zich allereerst focust op de grote (bovenstedelijke) pleinen, stellen Boonstra, Hermens en Bakker (2010:10) dat het juist de opgave is om een plein goed te ontwikkelen in een buurt die sociaal onder druk staat.

Naast parken, pleinen en speeltuinen is ook de straat een belangrijke buitenruimte als 'brandpunt tussen sociale ontmoetingen en privatisering van de publieke ruimte' (Metz, 2014). Het initiatief 'Bankjes Collectief' [15]) en de recente publicatie 'De stoep' [16]) sluiten aan bij deze gedachte. De laatste jaren lijkt het dat men steeds meer als collectief tijd buiten door brengt – denk aan de opkomst van wijktuinen, voedseltuinen en dakparken. In Amsterdam bijvoorbeeld, worden steeds meer post-zegelparken (driehonderd in potentie) getransformeerd tot aantrekkelijke stukjes publiek domein. Ook 'fitplaatsen' (openbare sportvoorzieningen met fitnesstoestellen) blijken uit praktijkonderzoek in Den Haag voor veel gebruikers een plekte zijn voor sporten én ontmoeten (Van Herpen, Hordijk & De Vries, 2015). De volgende twee kaders geven inzicht hoe op wijkniveau gewerkt wordt aan speeltuinen en wijktuinen in respectievelijk Utrecht en Rotterdam. Ook op deze locaties, buiten en in de open lucht, wordt gewerkt aan de sociale cohesie en het buurtwelzijn.

Kader 3: Speeltuinen en sociaal makelaarschap

Georganiseerde speeltuinen kennen een lange traditie in Utrecht. De functie ervan wordt de komende jaren verbreed, evenals de aansturing ervan. De ombuiging toont zich in meer zelfbeheer en uitgebreider burgerparticipatie. De speeltuinen, ook wel buurtspeeltuin genoemd, worden vaak gerund door vrijwilligers, die verantwoordelijk zijn voor het openen en afsluiten van de speeltuin, evenals voor het verzorgen van de dieren (indien aanwezig), het verkopen van koffie en thee, en het organiseren of ondersteunen van activiteiten zoals spelletjesmiddagen, knutselochtenden en themafeesten (Van Bochove, 2014:90–91). In sommige speeltuinen zijn de sociaal makelaars actief, in andere wijken hebben buurtbewoners het beheer op zich genomen – al gaat zelfbeheer niet zonder slag of stoot (ibid., 47). Sociale makelaars zijn (professionele) verbinders die bewoners(vragen) ondersteunen en initiatieven faciliteren (ibid., 5). Het sociaal makelaarschap past binnen het nieuwe welzijnsbeleid in Utrecht; in de Domstad het 'Vernieuwend welzijn' geheten.

Kader 4: De Tuinman (M/V)

Creatief Beheer is een onderneming opgericht door 'stadsdokter' Rini Biemans. Sinds 2002 is Creatief Beheer op tal van plekken actief in Rotterdam, met name in aandachtswijken, waarvan een flink aantal 'op Zuid'. Het fysieke werkveld omvat naast wijktuinen, parken en pleinen ook binnenterreinen en straten (Biemans & De Jong, 2013:12). Het investeren en toegankelijk maken en houden van de buitenruimten is een samenspel van professionals, vrijwilligers en gebruikers van een plek. Creatief Beheer koppelt op bescheiden schaal fysieke ingrepen (beheer en onderhoud) aan sociale doelen (Biemans, 2011). Troef is de 'Tuinman (M/V)', die Creatief Beheer op deze plekken levert. De Tuinman (M/V) is een nieuwe stadsprofessional die zich richt op de ontwikkeling van het 'sociale groen' in een wijk (Biemans, 2011). De tuinmannen zijn zodoende de verbinders tussen fysiek en sociaal – tussen de openbare ruimte en de mensen.

De tuinmannen hebben een 'brokerfunctie' en bemiddelen tussen verschillende groepen gebruikers (Biemans & De Jong, 2013:20). De tuinmannen zorgen voor aanwezigheid en daardoor zijn er in de wijk altijd mensen op straat en is er informele (sociale) controle; er ontstaat een zogenoemde 'groene veiligheid' (ibid., 20). Bij elke tuinman horen drie vrijwilligers. Iedereen die mee wil doen wordt op maat en op zijn of haar eigen niveau benaderd. De tuinmannen zijn radicaal positief, zien overal kansen en werken met de buurt of wijk samen aan de sociale cohesie en het collectieve welzijn.

2.4 Een plek als thuis

Ontmoetingsplekken in de buurt, op de hoek, zijn blijvend van belang – ze zijn minder vluchtig en anoniem dan hun 'hippe' tegenhanger in de binnenstad. De tijd lijkt hier langzamer te gaan. Relaties worden aangegaan, nieuwe sociale netwerken ontstaan en bestaande netwerken worden met elkaar verbonden. Juist voor groepen met een achterstand is het volgens Reijndorp belangrijk dat er in het publieke domein interactie plaatsvindt – zij krijgen zo de kans om hun perspectief op de samenleving te verbreden (Reijndorp, 2007:167). Er is bij bewoners met veel sociale problematiek behoefte aan deze publieke en voor hen betekenisvolle plekken (Engbersen & Lupi, 2015:51), plekken die fungeren als een 'tweede thuis'. Voor veel bewoners ligt het ontmoeten van nieuwe mensen, het opdoen van nieuwe indrukken en smaken een stuk genuanceerder.

Thuis voelen is een proces dat ontstaat door sociaal-emotionele binding met een bepaalde plek, of met personen binnen een sociaal netwerk (De Graaf & Duijvendak, 2009a; De Graaf & Duijvendak, 2009b). Kanttekening is dat het thuis voelende inclusieve sfeer en de toegankelijkheid kan dwarsbomen (Van Bochove, 2014:98); een verschijnsel dat zich voordoet langs scheidslijnen van etniciteit, gender en religie (Van Bochove, 2014:99-100). Thuis voelen op een plek of in je buurt ontwikkelt zich sneller wanneer mensen enige publieke vertrouwdheid [17]) (of: publieke familiariteit) met elkaar hebben (Blokland, 2009:189)

Als mensen elkaar vaker op dezelfde plek tegenkomen, bijvoorbeeld bij de lift of in de speeltuin, ontstaat publieke vertrouwdheid. De geplande en toevallige ontmoetingen zorgen voor publieke vertrouwdheid (Specht & Van der Zwaard, 2013:5, De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:23; Van Bochove, 2014:87). Publieke familiariteit betreft het kunnen plaatsen van een ander, het weten wat je van de ander in die specifieke situatie kunt verwachten (Van Stokkom, 2009:208).

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) ziet deze alledaagse en terloopse ontmoetingen als een vorm van tegenbinding [18] (WRR, 2012:183). Het stimuleren en versterken van deze tegenbinding in het publiek domein bevordert maatschappelijke participatie (ibid., 103, 148, 183). Mensen worden 'vertrouwde vreemden' voor elkaar [19], waardoor de anonimiteit in de buurt afneemt en sociale cohesie toeneemt. Het zijn ook deze 'vertrouwde vreemden' die het dagelijks leven in een buurt verbeteren. Een groeiende publieke vertrouwdheid verhoogt vervolgens de sociale samenhang tussen bewoners en de bereidheid om zich in te zetten voor het collectieve (buurt- en wijk-)belang (Kleinhans & Bolt, 2010:12), ook aangeduid als de collectieve zelfredzaamheid, dat is het vermogen van een groep mensen om samen een gewenst doel te bereiken (ibid., 11).

Nu mensen steeds meer zelf zorg, hulp en steun moeten organiseren, begint dit voor velen in een wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplek. Hier ontstaan nieuwe sociale netwerken en worden bestaande, zowel formele als informele, netwerken met elkaar verbonden. Zo zijn deze wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken dé plekken bij uitstek waar er wordt gewerkt aan een fijne wijk en aan het persoonlijk welzijn van mensen. Al deze plekken vormen samen de sociaal-fysieke infrastructuur.

2.5 Theoretisch kader: strategie en tactiek

Om de dynamiek van de sociaal-fysieke infrastructuur, juist die van buurt- en wijkgerichte ontmoetingsplekken, enigszins te begrijpen, te duiden en te 'lezen', is een theoretisch kader ontwikkeld.

Dit kader wordt gevormd door het begrippenpaar strategie–tactiek, ontwikkeld door de filosoof Michel de Certeau (1984) in zijn belangrijkste werk *The practice of everyday life*. Het begrippenpaar strategie–tactiek gaat over de manier waarop de alledaagse stad, de dagelijkse praktijk om gaat met en binnen gestelde kaders en gecreëerde structuren van boven.

De Certeau maakt het onderscheid tussen strategie en tactiek. Strategie en tactiek zijn onderling verbonden en kennen ambivalente verhouding tot elkaar die niet zelden leidt tot onderlinge spanningen (Mommaas, 2010:101). Strategie staat voor de structuren van macht, waaronder instituties, politieke partijen, belangengroepen en beroepsorganisaties (Reijndorp, 2010:14). Ze kennen een top–down oriëntatie (Mommaas, 2010:101), zijn vooral terug te vinden in de politiek, maar ook bij het leger, het schaken of in het voetbal. Een tactiek is volgens De Certeau een gecalculeerde actie (De Certeau, 1984:37). Tactieken zijn informeler en gefragmenteerder, ze ontstaan bottom–up (Mommaas, 2010:101) door bewoners, vrijwilligers, et cetera. Strategieën vormen het raster waarbinnen burgers zich bewegen (Specht & Van der Zwaard, 2013:5).

Het werk van de Franse filosoof Michel Foucault is belangrijk geweest voor De Certeau's werk. Hij bekritiseert de stelling van generatiegenoot Foucault (die hij overigens bewonderde; Frijhoff, 2010:36) over de dominantie van macht die het alledaagse leven in de greep houdt [20]). De Certeau ziet binnen het systeem juist wel ruimte en bewegingsvrijheid. Tactieken moeten opereren in de ruimte van de strategische macht of volgens De Certeau 'manoeuvreren in het zicht van de vijand' (De Certeau, 1984:37). Ondanks de schijn van conformiteit kunnen tactieken afwijken van het sociaal gewenste. Hij prijst in zekere zin, zoals je het in Nederlandse context zou kunnen zeggen, burgerlijke ongehoorzaamheid.

De conceptuele tegenstelling gepland–geleefd [21]). is in zekere mate in lijn met De Certeau's tegenstelling. Ook het concept van de harde en de zachte stad van schrijver Jonathan Raban, wiens werk bovendien van invloed is geweest op De Certeau's werk. Raban (1974) stelt dat de mens, met subjectieve ervaringen en verwachtingen, soms botst met de geplande en gemaakte fysieke leefomgeving en na oplevering gebouwen 'overnemen' en er betekenis aan toe voegen.

Onderstaande figuur visualiseert de verbinding tussen strategie en tactiek (zie figuur 1). De strategie is het grootste, prominente wiel en draait, als het goed is, één richting op. De strategie staat in zekere mate in contact met alle tactieken, kan haar beweging over brengen en de snelheid bepalen. De vraag is of deze technische onderbouwing ook in de praktijk de realiteit is. De kleinste tandwielen, kleinschalige tactieken en initiatieven, bepalen wellicht zelf hun bewegingsrichting en staan misschien amper in contact met het grootste tandwiel. De mate van aaneenschakeling en onderlinge verhouding biedt, in de context van wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken, een interessant vraagstuk.

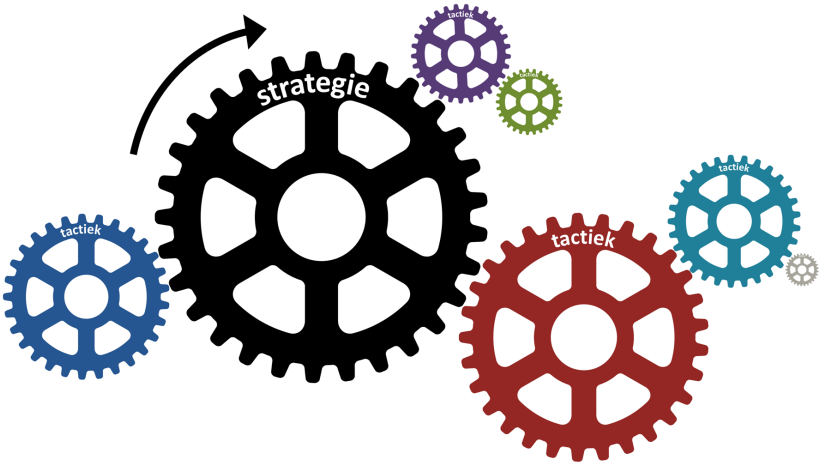

Figuur 1

Terug naar de sociaal-fysieke infrastructuur in steden en dorpen: deze kent een onstuimige dynamiek. Het begrippenpaar strategie-tactiek biedt een kader om de veranderingen te plaatsen en te duiden. In dit rapport wordt sec gekeken naar wijk- en buurtgerichte ontmoetings-plekken.

Dit rapport focust op de ontwikkeling van (nieuwe) strategieën en plaatst deze tegenover de vragen, dilemma's en manier waarop tactieken hierop anticiperen, vorm geven en invulling geven.

2.6 Samenvatting

Ontmoetingsplekken bestaan al lang en lijken in toenemende mate een constructieve rol te vervullen in onze samenleving, zij het op verschillende niveaus. Bovenstedelijke ontmoetingsplekken, zoals bijzondere parken, musea en hippe tentjes kunnen rekenen op toenemende populariteit en varen op belevingstrends. In het publiek domein treedt dikwijls parochialisering op: een plek wordt toegeëigend door een gelijkgestemde groep en ontwikkelt zich tot een plek met een bepaalde sfeer en stijl. Naast deze, vaak in de stadcentra gelegen, plekken, hebben veel bewoners baat bij een ander type ontmoetingsplek in hun eigen wijk of buurt. Kleinschaliger en gericht op de buurt of wijk zelf – het idee van een 'huiskamer' past, als metafoor, bij deze plekken om de hoek. Op deze plekken zorgen ontmoetingen voor publieke vertrouwdheid en verwoorden deze plekken dikwijls een tweede thuis voor mensen. De klassieke buurthuizen zijn een voorbeeld van buurtgerichte ontmoetingsplekken. De vier kaders hebben laten zien dat vanuit particulier initiatief dergelijke ontmoetingsplekken ontstaan. Ook pleinen, wijktuinen en speeltuinen kunnen zich ontwikkelen tot betekenisvolle plekken in het publiek domein. Het begrippenpaar 'strategie–tactiek' van De Certeau biedt een zinvol kader om de dynamiek te begrijpen en te duiden.

3 Nieuwe strategieën voor wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken

3.1 De sociaal-fysieke infrastructuur in een veranderende context

Met de komst van de Wmo in 2007, Welzijn Nieuwe Stijl (2010-2012) en de 'Wmo 2015' in 2015 is veel veranderd in welzijnsland. Abstracte begrippen als 'eigen kracht' en 'actief burgerschap' geven uiting aan een nieuwe visie op de samenleving (De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:127). De Wmo heeft drie maatschappelijke doelen: zelfredzaamheid (voorwaarde), participatie (resultaat) en sociale samenhang (resultaat) (De Brabander, 2014:17). Met name de roep om zelfredzaamheid heeft zowel bij onderzoekers als in de praktijk de nodige vraagtekens opgeroepen [22]). Het overheidsprogramma Welzijn Nieuwe Stijl is ingezet om een impuls te geven aan de doelstellingen van de Wmo en de zo gewenste 'cultuuromslag' kracht bij te zetten.

Onder de vlag van een nieuw of vernieuwd welzijn is de sociaal-fysieke infrastructuur in veel gemeenten flink op de schop gegaan. Buiten de Wmo om heeft ook de nieuwe Woningwet zijn weerslag – met de nieuwe woningwet (per 1 juli 2015) zijn woningcorporaties beperkt in wat ze mogen hebben aan maatschappelijk vastgoed. Onder voorwaarden mag bijvoorbeeld (nog) een buurthuis of jongerencentrum worden beheerd (Aedes, 2015:2-3).

In de nieuwe Wmo zit een ideologie verscholen, maar ook een bezuinigingsopgave met weerslag op de sociaal-fysieke infrastructuur in wijken en buurten. Maatschappelijk vastgoed wordt afgestoten en de verzorgingsstaat, inclusief de sociale professional, wordt als een sta-in-de-weg gezien (Duyvendak, 2015). Naast het verlies van naar schatting 8.000 tot 9.000 welzijnswerkers tussen 2010 en 2012 [23]), zijn in dezelfde periode ook honderden buurtaccommodaties gesloten (Bureau Bartels, 2012). Met name moeten de 'klassieke' buurthuizen en wijkbibliotheken het ontgelden; zij worden als niet meer passend gezien in de huidige tijdsgeest.

3.2 Huizen, huiskamers en andere beleidsconcepten

Specht en Van der Zwaard stellen dat de overheid de sociaal-fysieke infrastructuur in stand kan houden of kan doen ontstaan (Specht & Van der Zwaard, 2013:5). Feit is dat veel gemeenten op uiteenlopende wijze sleutelen aan de bestaande infrastructuur. Enerzijds zijn veel buurthuizen, wijkbibliotheken en andere wijkvoorzieningen de afgelopen jaren gesloten (Engbersen & Lupi, 2015; Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken, 2013; Specht & Van der Zwaard, 2013; MOgroep, 2013), anderzijds geven stadsbesturen deze sociaal-fysieke infrastructuur met nieuwe concepten een impuls om invulling te geven aan het nieuwe welzijn. De laatste jaren worden in steden en dorpen nieuwe strategieën ontwikkeld voor buurt- en wijkgerichte ontmoetingsplekken.

Nu veel taken en verantwoordelijkheden bij de gemeenten zijn komen te liggen, wordt er in de grote steden op verschillende wijze invulling gegeven aan sociale opgaven. Onder een nieuwe naam wordt een fysieke context ontworpen, waarin wordt gepoogd invulling te geven aan het nieuwe welzijn. Een nieuw elan, een nieuwe naam en nieuwe subsidieregels luiden het tijdperk in van een nieuwe generatie van door de overheid geïnitieerde wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken. Deze ontmoetingsplekken zijn, zowel in kleine als in grote steden, in verschillende vormen op de beleidsagenda gekomen. In tal van gemeenten zijn de laatste jaren 'officiële' Huizen en Huiskamers van de Buurt en van de Wijk gekomen.

De volgende paragrafen zoomen in op initiatieven in kleinere gemeenten en achtereenvolgens op Utrecht, Den Haag, Amsterdam en tot slot Rotterdam. In de vier grote steden van ons land heeft de nieuwe generatie ontmoetingsplekken in toenemende mate aandacht en invulling gekregen op politiek-bestuurlijk niveau en door de inzet van welzijnsorganisaties. In Rotterdam gaat het nieuwe welzijnsbeleid in per 1 januari 2016, in de andere drie grote steden is het welzijnsbeleid al enkele jaren geleden ingrijpend veranderd. Hun ervaringen vormen evenzovele leerervaringen voor de stad Rotterdam.

3.3 Kleinere gemeenten

Een bescheiden inventarisatie laat zien dat in verschillende gemeenten, in grote en kleine steden, beleid is gemaakt voor 'nieuwe' ontmoetingsplekken.

In Enschede zijn er sinds 2011 maar liefst 28 'Huiskamers van de Buurt' in de stad. Aanleiding vormde het coalitieakkoord in 2010 waar is voorgenomen in elke wijk een Huiskamer van de Buurt op te zetten – zoveel mogelijk in bestaande accommodaties zoals een welzijnsgebouw, speeltuingebouw, verenigingskantine of zorginstelling. Het doel van de huiskamers is het bevorderen van de leefbaarheid en de zorg voor elkaar in de buurt door ontmoeting, en geheel of grotendeels georganiseerd van en door vrijwilligers(netwerken). De gemeente faciliteert, promoot en stelt hier beperkte spelregels tegenover, een bewust laag subsidiebedrag en vooral veel vrije ruimte. De betrokkenheid van welzijnsorganisaties in de stad is overigens minimaal.

In de regio Rivierenland wordt met de komst van de Wmo gewerkt aan de ontwikkeling van de aanwezige zorginfrastructuur tot ontmoetingsplekken voor de buurt. Op uitnodiging van de gemeente Culemborg is stichting Zorgcentra de Betuwe samen met diverse zorg- en welzijnspartijen in 2012 gestart met het concept 'Huis van de Buurt'. Na het succes is de stichting De Betuwe ingetrokken en volgden meer Huizen van de Buurt en ook Huiskamers van de Buurt, dit zijn kleinschalige locaties zoals dagopvang-ruimtes. In de kleine omliggende kernen in de regio zijn er geen wijken en heten de ontmoetingsplekken daar Dorpshuizen. Veel van deze ontmoetingsplekken zijn gevestigd in zorgcentra. Dit biedt voordelen, zoals de bestaande faciliteiten, professionals en beschikbare ruimtes, maar ook nadelen zoals het imago van de centra en beperkte toegankelijkheid. Het actief betrekken en rondleiden van organisaties, ondernemers en bewoners helpen om dit imago te nuanceren en om de ontmoetingsplek echt 'van' de buurt te laten worden.

Wageningen kent sedert enkele jaren het concept van een Huis in de Wijk. Er zijn momenteel drie Huizen van de Wijk in Wageningen, dit zijn voormalige wijkcentra.

In de omliggende dorpen zijn er Dorpshuizen. Ieder huis heeft een eigen karakter, mede bepaald door de actieve burgers in het Huis. In twee Huizen van de Wijk is het Stadsatelier een belangrijk component, dit is een sociale onderneming en een werkplaats, met name voor ouderen en mensen met afstand tot de arbeidsmarkt.

Venlo heeft sinds 2013 maar liefst achttien locaties, veelal een combinatie van een gemeenschapshuis en een woon-zorgcomplex, betiteld als Huis van de Wijk. Het Huis van de Wijk is een inhoudelijk concept dat is gebaseerd op drie samenhangende componenten: 1) een nieuwe, innovatieve werkwijze van professionals (sociaal wijkteam); 2) een aantal functies (of diensten) dat een plek krijgt; en 3) een herkenbaar wijkgebouw (Gemeente Venlo, 2013). Nu steeds meer taken en functies worden gehuisvest in de Huizen van de Wijk (denk aan buurtinitiatieven, leertrajecten, dagbesteding, de sociale wijkteams en uitvoeringsteams) en de exploitatie kostbaar is, worden de locaties momenteel herzien middels een enquête onder de exploitanten en gebruikers van de accommodaties. De Huizen van de Wijk die bloeien zullen verder worden doorontwikkeld tot stevige plekken van betekenis.

3.4 Utrecht

Ruim drie jaar geleden is het welzijn in Utrecht anders geregeld in Utrecht (zie ook kader 3). Met het 'Vernieuwd welzijn' wil de gemeente inspelen op en ondersteunen van activiteiten en initiatieven vanuit de wijk (D66, GroenLinks, VVD & SP, 2014:28). Er zijn sociaal makelaars gekomen, panden zijn afgestoten (waaronder veel plekken voor jongeren) en er gaat momenteel veel aandacht uit naar de nieuwe Buurtteams Sociaal, zoals de sociale wijkteams in de Domstad heten. Utrecht kent tal van wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken, zowel binnen als buiten. In evaluatieonderzoek komt naar voren dat bewoners zowel de buurthuizen als ook speeltuinen veelvuldig noemen als laagdrempelige ontmoetingsplaatsen in de buurt (Van Heijst, Kampen, Machielse, Postma & Winnubst, 2015:17). In mindere mate noemt men bibliotheken, kerken, moskeeën, parken en winkelcentra (ibid., 18).

Een nieuw perspectief op welzijnsaccommodaties, inclusief een nieuw tariefstel, maakt deel uit van het Vernieuwend Welzijn. Belangrijke wijziging is dat er in welzijnsaccommodaties geen activiteiten meer plaatsvinden die georganiseerd worden door professionals. Onder de welzijnsaccommodaties in Utrecht vallen tal van plekken waaronder 24 buurthuizen onder gemeentelijk beheer, vijftien buurthuizen in zelf-beheer (waaronder de Nieuwe Jutter [24]), speeltuinen (zie kader 3) en zes 'Huiskamers van de Wijk' (zie kader 5). Zelfbeheer is voor de gemeente geen must, maar het mag waar het kan. Echter, in het coalitieakkoord staat dat 'waar nodig gekeken wordt naar mogelijkheden om de sociaal beheerder gedeeltelijk terug te brengen' (D66, GroenLinks, VVD & SP, 2014:28). De verwachting is dat door veranderingen in de zorg er een toenemende vraag komt naar plekken voor dagbesteding, per 1 januari 2015 zijn er volgens de gemeente in de stad reeds ruim 6.000 plekken beschikbaar (Gemeente Utrecht, 2014). Het concept van de Huiskamer van de Wijk speelt in op deze toenemende vraag en maakt tevens de verbinding met wijkbewoners.

Kader 5: Huiskamers van de Wijk

Utrecht is in 2014 gestart met de subsidie 'sociale prestatie en dagondersteuning' en partijen uitgenodigd om met ideeën te komen om dagbesteding een nieuwe vorm of invulling te geven. Tevens kwamen in verpleeg- en verzorgingstehuizen ruimten vrij. Verschillende partijen uit zorg en welzijn hebben gereageerd en hieruit is het concept van de Huiskamer van de Wijk ontstaan. Dit idee is positief ontvangen en momenteel zijn er zes huiskamers, op termijn opent een zevende huiskamer in Leidsche Rijn. Binnen het concept werkt niet één welzijnsaanbieder, maar werken verschillende partijen (zorg-, en sociaal makelaar organisaties) samen.

De huiskamer is te zien als een instrument; passend bij de dynamiek van de wijk. De onderlinge verschillen tussen wijken (denk aan Utrecht Noordoost, Overvecht-Zuid en Leidsche Rijn) hebben hun weerslag op de invulling en het aanbod van iedere Huiskamer. De Huiskamer moet gezien worden als een ontwikkelruimte waarin de verbinding tussen zorg en welzijn wordt gerealiseerd.

Het algehele proces is zodoende een lerend ontwikkelproces. De Huiskamers zijn experimenteerruimtes die bewust 'eenvoudig' en kleinschalig worden gehouden. De kleinschaligheid helpt. Met de Huiskamer faciliteert men verbindingen tussen kwetsbare bewoners (o.a. van het verzorgingshuis) en minder-kwetsbare buurtbewoners. Het thema zelfbeheer wordt ook voorzichtig verkend; mogelijk wordt op termijn de huiskamer 'overgedragen' aan de wijk

3.5 Den Haag

In Den Haag is het welzijnsbeleid ingrijpend veranderd sinds de komst van een nieuw College in 2010. Gemeentelijke bezuinigingen in 2010 hebben de sociaal-fysieke infrastructuur in de stad aanzienlijk aangetast. Met als uitgangspunt dat bewoners meer zelf gaan en mogen doen op het gebied van welzijn, in plaats van dat het initiatief ligt bij bestaande welzijnsorganisaties. De rol van de welzijnsorganisaties is sindsdien veranderd en veel van hun activiteiten, waaronder het beheer van buurthuizen, zijn in aantal en intensiteit afgenomen of zelfs helemaal verdwenen. De constatering dat 40% van het welzijnsbudget werd besteed aan gebouwen, droeg bij aan de sluiting van 21 van de zestig welzijnsaccommodaties in Den Haag (Gemeente Den Haag, 2014:4); dit betrof grotendeels 'traditionele' en professionele buurthuizen. Vanuit het idee om bestaande panden maatschappelijk nuttig te maken is het concept van het Buurthuis van de Toekomst ontstaan (zie kader 6). Naast deze Buurthuizen van de Toekomst bestaan er ontmoetingsplekken in enkele wijken, waaronder veertien wijkcentra. Het Haagse beleid past in het betoog van Marc van Leent. Hij pleit in zijn boek *Publiek vastgoed* voor een bredere definitie van het begrip 'publiek vastgoed', niet primair als huisvesting van maatschappelijke instituten maar bovenal als plek van ontmoeting (Van Leent, 2012).

Kader 6: Buurthuizen van de Toekomst

In Den Haag zijn er sinds 2012 Buurthuizen van de Toekomst, momenteel zijn er in Den Haag maar liefst 45 Buurthuizen van de Toekomst.

Stapsgewijs blijven er nieuwe Buurthuizen geopend worden, ieder jaar staat een subsidieaanvraag open. Veel activiteiten van voormalige buurthuizen zijn in deze nieuwe Buurthuizen ondergebracht. Er zijn grofweg drie typen Buurthuizen van de Toekomst: sportverenigingen, buurthuizen en zorg- en verpleegcentra. Maar ook een stadsboerderij en een Chinese welzijnsorganisatie zijn een Buurthuis van de Toekomst. Het concept is veelomvattend – bestaande ruimtes zoals een buurtcentrum, school, stichting, sportkantine of verzorgingshuis stellen letterlijk ruimte beschikbaar voor maatschappelijke initiatieven. Zo staan sportkantines vaak overdag leeg en worden schoolgebouwen's avonds nauwelijks gebruikt. Er bestaat één netwerk van plekken: een zogeheten Buurthuis van de Toekomst-zone.

Het concept van het Buurthuis van de Toekomst dient twee hoofddoelen: 1) het vergroten van sociale verbanden waarbij Hagenaars met elkaar activiteiten voor de samenleving ontplooien en 2) het efficiënt benutten van maatschappelijke gebouwen (Gemeente Den Haag, 2014:3). De rol van de gemeente is het bij elkaar brengen van partijen en het faciliteren van de Buurthuizen, zoals een online marktplaats waar ruimten en activiteiten kunnen worden gematched. De Buurthuizen zelf krijgen van de gemeente aandacht en indien nodig wordt er op projectbasis subsidie verstrekt. Dit is in de vorm van een dienst, zoals een nieuwe keuken, een nieuwe lift (bijvoorbeeld voor een korfbalvereniging die een klaverjasclub is gaan ontvangen) of andere ingrepen om een gebouw geschikt te maken als nieuwe ontmoetingsplek. De transformatie naar een Buurthuis van de Toekomst impliceert om 'open te gaan voor iedereen'. Ontmoetingscentrum Morgenstond, het tweede Buurthuis van de Toekomst in de stad, verwelkomt bijvoorbeeld wekelijks het wijkplatform, een damvereniging en een vogelvereniging, maar ook een pedicure, pole fitness en een Vietnamese vereniging. Dit vraagt van alle 'hostende partijen' een flexibele opstelling en (letterlijk) open houding; dit zorgt sporadisch ook voor interne spanningen. Het Haagse concept heeft inmiddels navolging gekregen in onder meer de gemeente Breda.

3.6 Amsterdam

In Amsterdam is in 2011 en 2012 de inrichting en uitvoering in het sociaal domein herzien. Bezuinigingen en de fusering van (voormalige) stadsdelen staan aan de basis van de veranderingen. In de stad zijn 'subsidiepotjes' voor sociaal-cultureel werk, opbouwwerk en jongerenwerk zijn komen te vervallen, zo ook voor tal van kleine initiatieven en projecten. Ieder stadsdeel is verschillend met welzijn omgegaan. In de stadsdelen Zuid en Nieuw-West is het concept 'Huis van de Wijk' gelanceerd (zie figuur 2). Ontmoetingsplekken op wijkniveau, in handen van welzijnspartijen, waar één generieke subsidie naartoe gaat (zie kader 7). Momenteel kennen drie van de zeven stadsdelen in Amsterdam 'officiële' Huizen van de Wijk. Sinds 2012 zijn er zeven in stadsdeel Nieuw-West, vijf in stadsdeel Zuid en in 2015 zijn vier Huizen van de Wijk in Noord geopend (deze vier zijn overigens 'van' één en dezelfde welzijnsorganisatie). Stadsdeel Zuidoost heeft, in het kader van het nieuwe welzijn, gekozen om vier BuurtHuizen te consolideren en door te ontwikkelen. In Oost is er op IJburg een 'officieus' Huis van de Wijk – geen fysieke locatie, maar een netwerk van bestaande initiatieven.

Figuur 2

Naast deze Huizen van de Wijk is in de stad een breed palet te vinden aan concepten voor wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken vanuit zorg en welzijn. Ondanks de diversiteit van alle plekken zijn er enkele concepten verspreid over de stad te vinden. Zo hebben twee grote welzijnsaanbieders elk een concept ontwikkeld, te weten de Huiskamer van de Buurt en de Buurtkamer. Momenteel zijn er in de stad tien Huiskamers van de Buurt. Dit zijn veilige en toegankelijke plekken voor mensen met lichamelijke beperkingen en kwetsbare ouderen, met als doel het voorkomen van sociaal isolement (Vilans en MOVISIE, 2013:61). De Buurtkamers (veertien momenteel) zijn vergelijkbare, kleinschalige ruimten in de stad waar de buurt activiteiten kan organiseren [25]). Een buurtwerkkamer, een concept dat is geïnitieerd en in eerste instantie ook werd gefinancierd door twee woningcorporaties, is te zien als een meer specifieke buurtkamer. Ze zijn uitsluitend te vinden in kwetsbare wijken waar de aandacht hoofdzakelijk uit gaat naar de persoonlijke ontwikkeling van de bewoners.

Op korte termijn worden veranderingen en nieuwe bezuinigingen in het welzijnsbeleid in Amsterdam verwacht (Gemeente Amsterdam, 2015). Ondanks het idee van de participatiesamenleving is recentralisatie aan de orde in de hoofdstad. De centrale stad krijgt meer zeggenschap en bevoegdheden; de stadsdelen zijn er voor de uitvoering van het stedelijk beleid en schikken zich binnen de stedelijke kaders. Deze ontwikkelingen hebben mogelijk weer hun weerslag op de sociaal-fysieke infrastructuur van de stad. Een belangrijke ontwikkeling is het gebiedsgericht werken in de stad, vertaald naar 22 gebiedsagenda's. Nieuw-West (in negen wijken en zeven Huizen van de Wijk) heeft vier gebiedsagenda's – de kans bestaat dat op termijn ook vier Huizen van de Wijken zullen zijn. Evenmin is het ondenkbaar dat er op termijn één basisvoorzieningenniveau komt op stedelijk niveau.

Kader 7: De Huizen van de Wijk in Nieuw-West

Stadsdeel Nieuw-West (ontstaan uit een fusie van drie stadsdelen per 1 mei 2010) is het grootste stadsdeel met inwoneraantal vergelijkbaar met dat van Amersfoort en Arnhem. Sinds 2012 zijn er in het Amsterdamse stadsdeel Nieuw-West zeven Huizen van de Wijk.

Het Huis van de Wijk is, zo ambieerde het stadsdeel in 2011, de basisvoorziening voor ontmoeten, aanjagen en verbinden (Stadsdeel Nieuw-West, 2011). Ze zijn volgens het stadsdeel een 'sleutelvoorziening in wijkgericht werken' en geven gestalte aan een 'dragende samenleving' (Gemeente Amsterdam Nieuw-West, 2015:8,10). De toenmalige (stadsdeel)wethouder is vanaf het begin zeer betrokken geweest bij dit concept en kwam in sommige Huizen geregeld op de koffie.

Met de komst van de Huizen van de Wijk zijn verscheidene kleine initiatieven gesloten, maar zijn veel wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken blijven bestaan. Zo zijn er nog tenminste tien Buurthuiskamers [26]) (kleinschalige ontmoetingsplekken, vaak in beheer van een woningcorporatie, zie figuur 3) en tal van andere ontmoetingsplekken van substantiële omvang, waaronder plekken voor ondernemerschap en cultuur. [27]) Naast al deze vitale plekken in Nieuw-West zijn er tientallen studenten maatschappelijk actief in de wijk [28]). Een voorbeeld van hun inzet is het beheer en het runnen van Buurthuiskamers in Nieuw-West.

Figuur 3

De Huizen van de Wijk zijn in het beheer gekomen van zowel grote welzijnspartijen als bij bewonersorganisaties. De toewijzing van de partijen en de verdeling van 'de wijken' bleek lastig door de grote onderlinge verschillen. "Idealiter zou een combinatie van de sterke punten zijn, waaronder het benutten van de sociale kaart, samenwerking met zorgpartijen en het opstellen van een Agenda van de Wijk", aldus de toenmalige stadsdeelwethouder (Deelraad Nieuw-West, 2011). Mede hierdoor is door de stadsdeelraad gepleit voor onderlinge samenwerking. Op sommige locaties betekende de toewijzing een wisseling van de wacht. Dit 'stuivertje wisselen' heeft op enkele locaties voor de nodige spanningen gezorgd, zowel tussen de oude en nieuwe organisaties als tussen de vaste bezoekers en de nieuwe organisatie.

De verantwoordelijke organisaties hebben elk veel ruimte gekregen om invulling te geven aan de Huizen van de Wijk. Met elk een ander samengesteld (professional) team en een andere visie en perceptie van het concept, zijn de onderlinge verschillen in aanpak groot. Dit, samen met zeer uiteenlopende wijkprofielen, heeft al gauw geleid tot zeven verschillende Huizen van de Wijk (BMC Onderzoek, 2013). Dit past bij het adagium van een terugtrekkende overheid. Desondanks nam de vraag naar een grondige evaluatie gestaag toe, zowel vanuit het beleid als uit de politiek.

Eind 2013 zijn de Huizen van de Wijk door BMC geëvalueerd. Deze evaluatie is zowel politiek-bestuurlijk als bij de welzijnspartijen moeizaam ontvangen. In dit rapport worden twee ontwikkelingsrichtingen geabstraheerd: een Huis van de Wijk tegenover een Huis van het Stadsdeel (zie BMC Onderzoek, 2013:16 ev.). In 2014 heeft het stadsdeel zelf een onderzoek uitgevoerd. Hieruit blijkt dat de ondervraagden het Huis van de Wijk gemiddeld waarderen met een 7 en de medewerkers maar liefst met een 8 (Stadsdeel Nieuw-West, 2014b:5). Niet onbelangrijk is dat intussen (in 2014) ook een nieuw stadsdeelcollege en een nieuwe verantwoordelijke wethouder is gekomen, met een eigen visie op het instrument Huis van de Wijk. De nieuwe bestuurscommissie blijft inzetten op bestaande collectieve, algemene voorzieningen, waaronder de Huizen van de Wijk (Stadsdeel Nieuw-West, 2014a:10).

Zowel politiek-bestuurlijk als op beleidsniveau blijkt goed beleid op de Huizen van de Wijk een complex en politiek proces. Zorgvuldige communicatie, het meenemen van verschillende belangen en het bewust zijn van de rol(len) van de overheid blijken van groot belang.

Op basis van, met name, dit laatste onderzoek heeft het stadsdeel in 2015 diverse notities geschreven die ingaan op de toekomst van de Huizen van de Wijk, juist ook gezien stedelijke ontwikkelingen ook het stedelijk kader wellicht verandert (Gemeente Amsterdam, 2015). In de recente beleidsstukken vraagt het stadsdeel om een eenduidigere profilering en meer uniformiteit, ondanks dat aan één huis ruimte wordt gegeven aan zelfbeheer. Er wordt door het stadsdeel gepleit voor een betere afspiegeling van de wijk en meer eenduidigheid op onderdelen zoals monitoring en intensivering van het ruimtegebruik, effectmeting en de inzet van gebruikerspanels, klachtenprotocol en jaarlijks een klanttevredenheidsonderzoek. Tevens moeten de Huizen en de bezettingsgraad omhoog (Gemeente Amsterdam Nieuw-West, 2015).

Zowel vanuit de bestuurscommissies als van de betreffende welzijnspartijen is kritiek gekomen op de aangekondigde sturing van het stadsdeel. De inzet op uniformiteit in de uitvoering wordt als tegenstrijdigheid gesignaleerd (Mirck, 2015) en staat 'op gespannen voet met de noodzaak om per Huis van de Wijk ruimte te hebben voor maatwerk' (Impuls, Combiwel, Samenwonen Samenleven & Eigenwijks, 2015). Opvallend is wel dat de welzijnspartijen sinds enige tijd samen optrekken. Ook in de verschillende Huizen van de Wijk zelf worden vraagtekens gezet bij deze zeer kwantitatieve insteek, hun werk gaat immers om het realiseren van maatschappelijke impact en dat is niet eenvoudig te meten. In lijn hiervan is er bezorgdheid over de recentralisatie, waardoor het stadsdeel meer moet gaan verantwoorden naar de centrale stad.

Recentelijk merken enkele Huizen van de Wijk van de veranderingen in de zorg. Zo is de pilot van een wijk zorg-project een succes en komen meer bewoners over de vloer die veel zorg ontvangen of een GGZ-indicatie hebben.

De Huizen blijken een goede context te zijn om te investeren in vrijwilligers. In Huis van de Wijk De Buurtzaak krijgen vrijwilligers een ondersteunings- en ontwikkelingsplan, in Huis van de Wijk Het Blommetje een veiligheid- en beheerscursus en in alle Huizen op termijn een EHBO-cursus. Ondanks dat de dagelijkse praktijk in de Huizen van de Wijk overwegend naar tevredenheid is, blijft het eenjarige contract (subsidiebeschikking) wat de welzijnspartijen krijgen een doorn in het oog. Dit wordt zelfs geduid als 'maatschappelijk onverantwoord' – de onzekerheid en het gebrek aan vertrouwen en continuïteit staat het werk en bouwen in een wijk in de weg.

3.7 Rotterdam

In 2014 is de verantwoordelijkheid voor het welzijnsbeleid en de uitvoering daarvan van de deelgemeenten naar de stad overgegaan. Met deze centralisatie zijn ook de budgetten bij de centrale stad gekomen. Een grondige herziening en herijking van het welzijnsbeleid is vastgelegd in het Nieuw Rotterdams Welzijn; 2015 is een overgangsjaar, vanaf 2016 gaat het nieuwe welzijnsbeleid in. Naast veranderingen in de aard van het welzijnswerk vormen bezuinigingen de aanleiding voor de nieuwe beleidsnota. De doelen van het Nieuw Rotterdams Welzijn zijn het vergroten van zelfredzaamheid, samenredzaamheid en het creëren van veilige en kansrijke buurten om op te groeien (Gemeente Rotterdam, 2015a:12).

Wat betreft de Maasstad concluderen Engbersen en Lupi (2015:31) dat veranderingen in het welzijnswerk in Rotterdam zich "vooral op institutioneel niveau tussen de overheid en welzijnsinstellingen afspelen". Oftewel, op strategieniveau is men druk met elkaar terwijl, zoals de auteurs concluderen dat "burgers niet automatisch mee transformeren met de beleidsvisies"(ibid., 31). Die houden er hun eigen tactieken op na.

Een belangrijk element van Nieuw Rotterdams Welzijn is het breed op te vatten concept Huis van de Wijk dat in de hele stad wordt uitgerold (zie kader 8).

Waar in het coalitieakkoord de regerende partijen nog expliciet kiezen voor het concept 'Buurthuis van de Toekomst' (het Haagse concept, zie kader 6) (Leefbaar Rotterdam, D66 & CDA, 2014:28), wijzigt het collegeprogramma enkele maanden later de strategie. In het collegeprogramma wordt het concept 'Huis van de Wijk' geïntroduceerd (Gemeente Rotterdam, 2014:39). Deze gemeentelijke beleidskeuze, om functies en groepen ruimtelijk te bundelen, heeft mogelijk gevolgen voor de huidige sociaal-fysieke infrastructuur. Dit nieuwe beleid hangt bovendien samen met het afstoten van maatschappelijk vastgoed in de stad (Gemeente Rotterdam, 2015c:18).

Kader 8: Huizen van de Wijk

Het Nieuw Rotterdams Welzijn heeft het creëren van ontmoetingsplekken tot een beleidsspeerpunt gemaakt. Met het nieuwe beleid zijn er per 1 januari 2016 in Rotterdam (voor de ruim tachtig buurten) 48 Huizen van de Wijk [29]). De Huizen van de Wijk in Rotterdam zijn laagdrempelig, goed toegankelijk en een knooppunt van bewonersactiviteit (Gemeente Rotterdam, 2015a) en bij voorkeur toegankelijk voor activiteiten en initiatieven van jongeren (Gemeente Rotterdam, 2015c:17). Er komen twee typen Huizen van de Wijk; huizen waar bewoners beheer en programmering in eigen hand hebben (zelfbeheer) en Huizen van de Wijk waar professionals deze rol vervullen (sociaal beheer). Voor de Huizen van de Wijk is de ambitie voor doorontwikkeling al uitgesproken (Gemeente Rotterdam, 2015c:18). Ook zijn er reeds diverse resultaatindicatoren opgesteld, zoals aantallen sociale netwerken in de wijk dat zijn ontwikkeld of versterkt, het aantal bewonersgroepen die zijn gefaciliteerd, het aantal mantelzorgers die zijn bereikt of bijvoorbeeld beperkt zelfredzame bewoners dat (intensiever) deelneemt aan (sociale) netwerken. Middels veertien gebiedsopdrachten worden de opdrachten aan bekende welzijnsorganisaties gegund. Er is sprake van een relatieve concentratie: de welzijnsorganisaties dienen de (wijk)netwerken in de wijk te kennen en kleinschalige organisaties en initiatieven in het gebied te ondersteunen en te faciliteren (Gemeente Rotterdam, 2015a:412).

Op 1 januari 2016 treedt het Nieuw Rotterdams Welzijn in werking – de overeenkomst is aanvankelijk voor twee jaar (Gemeente Rotterdam, 2015a:16).

De gemeente wil in elke wijk één Huis van de wijk – 48 in totaal. Verscheidene locaties in de stad zijn, op advies van de gebiedscommissies, inmiddels aangewezen als toekomstig 'Huis van de wijk'. Waar in Rotterdamse beleidsdocumenten wordt aangedragen dat een Huis van de Wijk ook een speeltuin of dakpark mag zijn (Gemeente Rotterdam, 2015c:17) of een gemeenschappelijke tuin of een winkelpandje (Gemeente Rotterdam, 2014:39), blijken alle reeds toegewezen plekken (op advies van de bestuurscommissies) louter binnenruimten (panden) te zijn. De gemeente gaat bij de aanwijzing van de Huizen van de Wijk wel uit van bestaande plekken in de stad. In sommige wijken [30]) is de locatie ten tijde van de aanbesteding nog vrij te bepalen. De aanbieder wordt gevraagd optimaal gebruik te maken van de bestaande infrastructuur (Gemeente Rotterdam, 2015b). Op het geïsoleerd gelegen Noordereiland (omgeven door water) komt, als onderdeel van het Huis van de Wijk in de wijk Katendrecht/Noordereiland, een Huiskamer van de Wijk (Gemeente Rotterdam, 2015a:137). In de Rotterdamse wijk Middelland komt als experiment een Huis van de Wijk wat een bestaan uit een netwerk van 'huiskamers' die samen de functionaliteit van een Huis van de Wijk vervullen (Gemeente Rotterdam, 2015a:108). Door een succesvolle lobby van de gebiedscommissie Delfshaven worden bestaande initiatieven met elkaar verbonden en vormen zij samen een Huis van de Wijk. Met de slogan '#wedoenhetwelzelf' blijven betekenisvolle ontmoetingsplekken, zoals een wijktuin, een sportaccommodatie, een clubhuis en een buurtatelier, bestaan en maken gezamenlijk aanspraak op de nieuwe gemeentelijke subsidie (De Middelland Post, 2015). In de wijk Oude Westen, van oudsher een wijk met zeer actieve bewoners, is een dergelijke oproep gedaan naar de gemeente maar hier komt toch één (bovendien, zeer nieuw) Huis van de Wijk. [31]) Eén of meerdere Huizen, waaronder Hart voor Carnisse, komen mogelijk in zelfbeheer (Gemeente Rotterdam, 2015d).

3.8 Samenvatting

Bezuinigingen en veranderingen in de samenleving hebben geleid tot nieuwe strategieën in het sociaal domein – in veel plaatsen is hierdoor de sociaal-fysieke infrastructuur ingrijpend veranderd. Zowel door sluiting van bestaande plekken zoals de klassieke buurthuizen, als door de komst van een nieuwe generatie door de overheid geïnitieerde concepten. Met deze ontmoetingsplekken 'nieuwe stijl' wordt vorm en invulling gegeven aan de uitgangspunten van de nieuwe Wmo – op deze plekken wordt onder andere een beroep gedaan op de zelfredzaamheid van bewoners. Zowel in kleinere gemeenten als in de vier grote steden worden deze veranderingen van de laatste jaren langzaamaan zichtbaar. Soms gaat het om gloednieuwe plekken, soms is het een revitalisatie of een lichte accentwijziging van een voormalig buurthuis of buurtcentrum. En ook in bestaande instellingen, zoals verzorgingshuizen of sportverenigingen, wordt ruimte gemaakt voor een nieuwe ontmoetingsplek en krijgen deze plekken zodoende nieuwe maatschappelijke functies. Naast een nieuwe kijk op welzijn blijken, zoals de ontwikkelingen in Amsterdam Nieuw-West laten zien, ook andere processen, zoals de politiek-bestuurlijke context, van invloed op de invulling van nieuwe strategieën in het welzijnsbeleid.

4 Ontwikkelingen en uitgangspunten vergeleken

4.1 Nieuwe strategieën en concepten

Na de grootschalige sluiting van veel ontmoetingsplekken in de buurt vanaf 2010, zijn er de laatste jaren nieuwe ontmoetingsplekken geopend of heropend. Diverse concepten hebben reeds de revue gepasseerd, zoals het Huis van de Wijk, een Huiskamer van de Buurt en het Buurthuis van de Toekomst. Naast deze nieuwe concepten blijven er in steden buurthuizen. De naam is vaak afhankelijk van de ruimtelijke context (geen buurt- maar dorpshuis in een dorp) en streekkenmerken – zo zijn er in het Oosten van het land honderden gemeenschapshuizen. De meerderheid van de concepten, zoals beschreven in hoofdstuk 3 (zie figuur 4), zijn aan het begin van dit decennium ontwikkeld. De concepten vloeien grotendeels voort uit (nieuw) beleid, maar soms staan zorg- en welzijnspartijen (zoals in Utrecht en in de regio Rivierenland) aan de basis van nieuw strategie.

Figuur 4

4.2 Paradox van de terugtrekkende overheid

In hoofdstuk 3 hebben wij laten zien dat overheden, de lokale overheden (gemeenten) dit maal, een nieuwe generatie ontmoetingsplekken initieert, weliswaar met een sobere subsidiestroom en vooral met een ander verhaal. Met deze nieuwe instrumenten houdt de overheid, via welzijnsorganisaties, een zekere grip op de welzijnspraktijk.

Herziening van het subsidiestelsel en beëindig van veel subsidiestromen zijn tekenen van een terugtrekkende overheid, een overheid die 'los laat'. Door een terugtrekkende overheid verwacht men dat burgers zich (weer) meer gaan inzetten voor elkaar (Linders, 2010:65-66) en dat maatschappelijke initiatieven de gaten vullen die terugtrekkende overheden laten vallen (WRR, 2012:109). De aandacht voor de parels onder de burgerinitiatieven en bottom-up projecten (onderhand kent iedereen ze wel) construeren het gewenste beeld van een succesvolle reactie op die terugtrekkende overheid. Een voorbeeld in Rotterdam geeft het paradoxale ervan het beste weer: na de sluiting van de wijkbibliotheek is vanuit bewoners zelf Leeszaal Rotterdam West [32]) opgericht. Deze nieuwe plek werd al snel een bedevaartsoord voor het bestuur en beleidsmakers in de stad (Uitermark, 2014:7), maar de reden zelf dat Leeszaal West er uiteindelijk is gekomen, werpt een heel speciaal licht op de loftuitingen uit de politiek-bestuurlijke wereld.

De stedelijke overheden trekken zich, zo blijkt, met horten en stoten terug – en komen tegelijkertijd in andere gedaante terug. Voorts zien wij in de huidige ontwikkelingen in Amsterdam Nieuw-West dat de overheid inderdaad weer meer nabij komt. Waar er met de komst van de Huizen van de Wijk veel vrijheid en experimenteerruimte was gegeven, pleit het stadsdeel voor meer eenduidigheid en uniformiteit. Blokker stelt dat wie goed oplet, ziet dat, onder het motto van participatie, zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid, zich parallel daaraan een 'praktijk van toezicht en controle ontwikkelt' (Blokker, 2012:1). Er is volgens haar sprake van een zekere mate van *governmentalization* [33]), waarbij de overheid blijft meekijken en sturen.

4.3 Van buurt naar wijk

In Amsterdam en Rotterdam valt op dat wordt ingezet op Huizen van de Wijk, waarbij, in vergelijking met de oude buurthuizen, een zekere schaalvergroting veronderstelt. In een rapport over De Meevaart in Amsterdam-Oost is indertijd al opgemerkt dat deze naamgeving (huis van de 'wijk') impliceert dat ze voor een groter gebied een rol kan spelen dan een huis voor de 'buurt' (of een 'buurt'huis) (Fiere, Mehlkopf & Wüst, 2012:3). Een wijk bestaat, volgens de CBS-definitie, immers uit één of meerdere buurten. Fiere, Mehlkopf en Wüst (2012) stellen dat het risico bestaat dat er door deze opschaling een (letterlijk) tekort aan ruimte voor bewoners ontstaat. Een (letterlijk) bredere oriëntatie kan ook positief zijn: er worden meer bewoners aangesproken en nieuwe netwerken gecreëerd, en mogelijk nieuwe financieringsbronnen gevonden.[34])

In Amsterdam en Rotterdam krijgt de centrale stad de komende jaren, in plaats van de stadsdelen, meer zeggenschap: een ontwikkeling die de schaalsprong, van buurt naar wijk, mogelijk nog meer kracht bijzet. Kleinschalige activiteiten worden gebundeld en opgeschaald (Wmo-adviesraad Nieuw-West, 2013) en deze bundeling van functies leidt er ook toe dat verspreide voorzieningen her en der in het woongebied verdwijnen, alsmede de diversiteit aan ontmoetingsplekken (Broens & Van de Riet, 2012:6). Illustrerend is kritiek op de schaalgrootte van een MFA: ongeschikt om je als betrokken burger voor in te kunnen zetten (Broens & Van de Riet, 2011) en de ontmoetingsfunctie is niet gebaat bij grootschaligheid – vaak ontbreekt een gezamenlijke ruimte die informele ontmoeting stimuleert (Mulder, 2005).

Juist wanneer de beleidsaandacht (de strategie) uitgaat naar ontmoetingsplekken op wijkniveau, is het des te meer van belang om de bestaande kleinschalige, buurtgerichte plekken (de tactieken) in het vizier te houden. In gesprekken met betrokkenen bij de Huizen van de Wijk in Nieuw-West deelden zij verheugd dat er 'gelukkig ook nog' tal van andere ontmoetingsplekken in de wijken bestaan. Ook in Rotterdam dienen de welzijnsaanbieder van de toekomstige kleinschalige initiatieven en organisaties te ondersteunen en te faciliteren (Gemeente Rotterdam, 2015a:412).

Deze plekken zijn ook hard nodig – voor veel bewoners is de buurt het passende schaalniveau. Eén Huis van de Wijk in Amsterdam Nieuw-West heeft bijvoorbeeld satellietruimtes in twee brede scholen. En een ontwikkeling als een 'netwerk van huiskamers' biedt hierop wellicht een passend antwoord op dit beleid van relatieve bundeling en concentratie.

Niet de wijk, maar de buurt blijft de passende schaal om te werken aan samenlevingsopbouw. Dit schaalniveau biedt ook perspectief in het licht van de veronderstelde 'zachte tweedeling' in ons land. [35]) Er is volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en de WRR weinig contact tussen hoog- en laagopgeleiden, is dit er wel – dan is het vaak in de buurt (Volker, Andriessen & Posthumus, 2014:228).

4.4 De terugtrekkende professional

Waar de overheid zich terugtrekt wordt dit ook verwacht van (sociale) professionals. Onder de nieuwe Wmo past het volgens de Rijksoverheid namelijk, dat de professional zich terughoudend opstelt (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2010:21).

Het rapport over Nieuwe Publieke Ruimtes gaat uitvoerig in op de rol van de sociale professional in de context van een ontmoetingsplek. De onderzoekers concluderen dat de sociale professional nodig blijft voor verbindende en procesmatige ondersteuning, zoals het agenderen en signaleren van vraagstukken en voor het aanboren van financiële bronnen (De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:84, 134-137). Bovendien zijn sociale professionals essentieel bij het behouden van het publieke karakter van ontmoetingsplekken (Van Bochove, 2014:103). Ze moeten zowel loslaten als er zijn en, volgens Specht en Van der Zwaard, 'nauwkeurig kijken, luisteren en analyseren' (Specht & Van der Zwaard, 2013:56-57).

Voor de sociale professionals moet de tijd er wel zijn om informele netwerken te leren kennen (Engbersen & Lupi, 2015:72). Er moet tijd zijn om, waar nodig, er te zijn.

Dit vereist een zeker 'kunstmanschap' – het vermogen om adequaat te handelen in complexe en onvoorspelbare contexten (Van Ewijk, 2013:24,32; Specht & Van der Zwaard, 2013:55). De presentiebenadering [36]) en andere relationele benaderingen [37]) zijn te zien als *slow social work* (Ter Avest, 2015; Engbersen & Lupi, 2015) en passen in de context van informeel wijk- en buurtgericht werken.

4.5 Zelf doen?

De aard van de nieuwe generatie ontmoetingsplekken past binnen het nieuwe welzijnsdiscours. Veel aandacht gaat daarin uit naar het mee doen, zelf doen, zelf organiseren en zelf beheren. Al is dit niet iets nieuws: lokaal initiatief is van alle tijden.[38]) Bovendien zijn veel de klassieke buurthuizen ooit 'van zelf' begonnen en ontstaan. Deze plekken zijn echter vervolgens onder invloed van de tijdgeest onder beheer of de verantwoordelijkheid van professionele organisaties komen te staan, nu moeten ze weer worden teruggegeven aan de burger. Gemeenten formuleren steeds vaker actief beleid ter ondersteuning en facilitering van zelfbeheerinitiatieven (Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken, 2015). De Gemeente Utrecht kent bijvoorbeeld een stappenplan en kader voor het in zelfbeheer nemen van een accommodatie.[39])

Volgens het marktonderzoek van het Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (2015) ontstaan steeds meer initiatieven die het beheer over een buurthuis of andere ontmoetingsplek overnemen.[40]) Zelfbeheer van ontmoetingsplekken kent een breed palet aan beheer- en financieringsconstructies.[41]) Waar Mulder (2013) het gewenste effect van zelfbeheer van ontmoetingsplekken betwist, laat het onderzoek van Verwey-Jonker een ander beeld zien. Binnen buurthuizen-met-zelfbeheer zien Huygen, Van Leent en Schlatmann (2012) een professionaliseringslag van buurthuis naar wijkonderneming. Ten opzichte van de traditionele buurthuizen is bovendien sprake van een verbreedde actieradius – dat nodig is om nieuwe netwerken, partijen en nieuwe financiële bronnen te vinden (Huygen, Van Leent & Schlatmann, 2012:2).

Recentelijk onderzoek laat het stroeve proces zien van een zelforganisatie die in Zaanstad het beheer van een buurthuis overneemt en langzaamaan een verdienmodel ontwikkelt (Kleinhans, Doff, Romein & Van Ham, 2015:104–105). Zelfbeheer is per slot van rekening geen 'vanzelfbeheer'.

Wellicht geven 'eigen huizen' meer voldoening, menen Specht en Van der Zwaard (2013:41). Bij onderzoek naar acht buurthuizen in zelfbeheer vonden Huygen, Van Leent en Schlatmann (2012:1) op alle plekken, in verschillende mate, een zekere vorm van eigenaarschap en autonomie. Dit komt, volgens Boers, Mutsaerts, Smit, Van Leen en Schuchmann (2013) omdat de 'zelfdoeners' onderling gedeelde waarden hebben om het 'zelf doen' te laten slagen. Buurthuizen in zelfbeheer zijn volgens dit onderzoek, binnen de Utrechtse context, vaak exclusief.

Het benoemen van zelf doen en zelfbeheer blijft populair op politiek-bestuurlijk niveau. In veel gemeentelijke beleidsstukken vinden deze en annotaties als 'ruimte geven' en 'zelforganisatie' veelvuldig terug – ook bij ontmoetingsplekken waar gemeentelijk geld naar toe gaat.

4.6 Leren van bestaande plekken

Uit een rondvraag langs ruim dertig bestaande, veelal kleinschalige ontmoetingsplekken in Rotterdam zijn tien geprioriteerde factoren te destilleren. Onder deze dertig plekken zijn zowel kleine 'huiskamers' en inloopplekken zoals Thuis in West (zie figuur 5) als grootschalige wijkcentra en zowel lokale stichtingen als professionals organisaties.

Het beeld bestaat van de hoog opgeleide, blanke man van middelbare leeftijd als dé zelforganiserende bewoner (vgl. Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak, 2006), al is dit volgens Franke, Lammers en Reijndorp (2015:48) het 'bakfietsenmisverstand'. Als we kijken naar deze kleinschalige ontmoetingsplekken treffen we juist veel vrouwen aan. Vrouwen uit de buurt, lager opgeleid en dikwijls met migrantenverleden (Denters, Tonkens, Verhoeven & Bakker, 2013:19).

Figuur 5

Uit ervaringen en verhalen blijkt dat juist deze vrouwen grotendeels de huiskamers, buurtkamers en andere kleinschalige ontmoetingsplekken draaiende houden: de vele onmisbare vrijwilligers. Verplanke (2014) onderscheidt verschillende motieven van vrijwilligers in de zorg en in het welzijn. In buurthuizen, buurtkamers en speeltuinen zijn 'gemeenschapszoekende vrijwilligers' te vinden, dit zijn bewoners die vrijwilligerswerk doen vanuit de behoefte aan een plek of groep waar ze heen kunnen en waar ze sociale contacten hebben. Deze vrijwilligers zijn van alle leeftijden en met een zekere mate van autonomie in hun werk (Verplanke, 2014:52,59).

Factoren die van grote waarde zijn voor de ontmoetingsplekken in de Rotterdamse wijken en buurten, waar op uiteenlopende wijze vorm en invulling aan wordt gegeven. Het recept voor dé fijne huiskamer bestaat niet – evenmin de optimale invulling van een ontmoetingsplek voor de wijk. Maar de volgende gewaardeerde factoren van een ontmoetingsplek, verdiept en aangevuld in een bijeenkomst van betrokkenen, geven een duidelijk signaal, en maken inzichtelijk wat (al) werkt.

Kader 9: Tien factoren voor een fijne ontmoetingsplek

Coproductie
Huiskamers zijn bijzondere plekken waar veel uiteenlopende mensen met elkaar samen werken aan een fijne plek om 'thuis' te komen. Een organogram maken is lastig – de 'juiste' organisatiestructuur neerzetten al helemaal. Veel huiskamers zijn unieke, toevallige coproducties van bewoners, vrijwilligers, stagiaires, professionals en iedereen daar tussen in.

Doen wat werkt
Veel huiskamers werken niet met een masterplan, een duidelijk methodisch model of gerichte interventies. Ook als partijen en groepen botsen, kan er uiteindelijk iets goeds uit voortkomen. Veel sociaal werkers en vrijwilligers zijn 'radicaal positief' – ze zien altijd kansen en blijven geloven in de ander. Naast de ander staan en zorgen dat iedereen gezien wordt – dat is wat werkt. Het maakt iedere huiskamer uniek en onderling lastig te vergelijken – geen enkele huiskamer is inwisselbaar.

Experimenteerruimte
Ontmoetingsplekken zoals huiskamers en wijktuinen zijn plekken die in beweging zijn. Er is ruimte om te experimenteren, om nieuwe projecten en nieuwe initiatieven te starten. Deze experimenteerruimten zijn vruchtbare bodems voor zelforganisatie en sociale innovaties. Een plek waar mensen zich kunnen ontplooien, en voor sociaal ondernemers een plek om te werken aan de stad.

Identiteit
Iedere huiskamer heeft zijn eigen identiteit, cultuur en sfeer. Verschil mag er zijn! In Rotterdam zijn er huiskamers die zich specifiek richten op jongeren of op vrouwen. Er zijn nogal wat huiskamers met een specifiek christelijke signatuur. Het belangrijkste is: ze staan allemaal open voor iedereen.

Inrichting
Een huiskamer heet je welkom en laat je rustig verwijlen. Een centrale, gemeenschappelijke ruimte, een inloop kan een warm welkom faciliteren. Er is overzicht – ik ben er. Geen hoge balie of een loket, maar bij voorkeur een huiskamer waar je vanaf de straat naar binnen kunt kijken – dan stap je ook sneller binnen.

Laagdrempeligheid
Een huiskamer is er voor iedereen. Dat klinkt misschien als een open deur, maar dat blijft essentieel. Voor bewoners die slechts met moeite uit huis komen of zich niet zo goed thuis kunnen voelen op een plek, zijn plekken als huiskamers onmisbaar.

Locatie
Om goed present en aanwezig te zijn moeten huiskamers, wijktuinen en andere ontmoetingsplekken goed te vinden zijn. Hier komt meer bij kijken dan enkel een goed bereikbare ligging. Het liefst is de plek van buitenaf zichtbaar, je kunt al even naar binnen kijken. Een ontmoetingsplek 'waar de deur altijd open staat' is logischerwijs op de begane grond gesitueerd. Het aanbod is bepalend voor de omvang van het sociale netwerk dat op de plek ontstaat.

Samenwerking
Sommige huiskamers zijn bekend als doorverwijsadressen in welzijnsland – van andere heeft men nauwelijks weet bij reguliere zorg- en welzijnsorganisaties. Huiskamers streven naar groter naamsbekendheid en meer samenwerking – juist in de wijk zelf. De samenwerking wordt ook graag gezocht met bedrijven, scholen en de sociale wijkteams. Samenwerking is een grote uitdaging en heeft tijd nodig.

Sfeer
Zonder huiselijkheid, geen huiskamer. De sfeer is belangrijk. Specifiek voor doelgroepen – algemeen voor iedereen. Aangezien mensen zelf de plek maken, creëren de bezoekers de sfeer. Een huiselijk inrichting, met warme tinten en comfortabele zitplekken, helpen hierbij. Gebruikte banken, zelfgemaakte kunst aan de muur – dit alles draagt bij aan intiem en vertrouwelijk karakter van de ruimte: een gezellige plek in de wijk.

Toewijding
Men heeft hart voor de zaak, en men gaat voor het moment. Er hoeft geen eindpunt te zijn, wel een gezamenlijke passie en focus. Eén vast iemand, een sleutelfiguur, is vaak onmisbaar. Een huiskamer blijft zich ontwikkelen en nieuwe aspecten van zichzelf ontdekken; het is nooit 'af'.

4.7 Samenvatting

De ontwikkelingen van de laatste jaren zorgen voor een bonte verzameling van nieuwe concepten voor ontmoetingsplekken. De opschaling van buurt- naar wijkniveau valt op, even als de toenemende aandacht voor en invulling van zelfbeheer en zelforganisatie. Eveneens leggen de nieuwe strategieën tegenstrijdigheden bloot. Enerzijds pleit het nieuwe elan voor 'van onderop', 'burgerkracht' en 'de burger aan zet' en wordt van professionals verwacht een stap naar achter te doen, anderzijds worden weldegelijk 'van boven' nieuwe strategieën ontwikkeld en nieuwe kaders en spelregels bepaald. De spanningen tussen strategie en tactieken worden zichtbaar. De tien factoren laten zien met welke uitgangspunten de dagelijkse praktijk manoeuvreert binnen een veranderende context.

5 Dilemma's in plaats van conclusies

5.1 Diversiteit

Dilemma: komt in de ontmoetingsplek wel een afspiegeling van de wijk (en moet dat wel worden nagestreefd)?

Op ontmoetingsplekken komen de meest uiteenlopende doelgroepen samen. Bezoekers, vrijwilligers en andere betrokkenen kennen, net als de stad zelf, een enorme diversiteit. Sommige kleinschalige ontmoetingsplekken in de stad richten zich expliciet meer op bijvoorbeeld vrouwen, jongeren, Spaanstaligen of ouderen, omdat die specifieke doelgroep daar in de gegeven context behoefte aan heeft. Van een Huis van een Wijk wordt verwacht dat ze alle doelgroepen 'in huis' heeft. De vraag is of dit streven meer toont van politiekwenselijk denken, dan van realiteitsbesef. Eerder onderzoek in Rotterdam heeft laten zien dat het 'publiek' in De Buurtwinkel zeer divers is, maar dat in de Nieuwe Nachtegaal veel autochtone, oudere Rotterdammers een kaartje komen leggen, maar de vele Turkse overburen er nauwelijks te zien zijn (De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:105). Met de wijzigingen van de AWBZ naar de Wmo en de andere invulling die dagbesteding krijgt, wordt het 'publiek' op ontmoetingsplekken wellicht nog diverser. Op menig ontmoetingsplek is dit al zichtbaar en deze ontwikkelingen worden middels projecten als Wijk-Zorg reeds verkent.

Reijndorp meent dat een publiek domein niet altijd gebaat is bij een hoge mate van diversiteit (Reijndorp, 2009:50–51). Het idee van publiek domein waar alle groepen van de samenleving gebruik van maken, moet worden losgelaten (Hajer & Reijndorp, 2001). Het publieke aspect van een ontmoetingsplek impliceert een plek voor alle 'publieken', maar moet niet worden geromantiseerd – wrijving en spanningen zijn mogelijk. Op sommige plekken botert het simpelweg niet tussen sommige groepen – tussen jongeren en ouderen, of tussen nieuwe en oude buurtbewoners. Een zoete inval, een mengelmoes van de meest uiteenlopende buurtbewoners vraagt het nodige van een wijk- of buurtgerichte ontmoetingsplek.

Enkele sociale professionals van ontmoetingsplekken geven aan in hun werk dan ook een agogische, opvoedkundige rol te zien. Op een fijne, huiselijke plek moet het mogelijk zijn elkaar aan te spreken op elkaars gedrag. Bij enkele ontmoetingsplekken hangen family rules aan de muur, bij een andere ontmoetingsplek hangt de tekst van Artikel 1 van de Grondwet in de gang.

5.2 Toegankelijk en inclusief

Dilemma: hoe zorg je dat iedereen naar binnen wilt komen en zich er ook thuis voelt?

In de benaming van nieuwe ontmoetingsplekken (Huis van de Wijk, Huiskamers van de Buurt) ligt enige nadruk op het woord 'van'. Het moet een plek 'van' de bewoners zijn. Veel ontmoetingsplekken, hoe open ze ook (letterlijk) zijn, kennen toch een vaste kern – iets dat een barrièrekan vormen. Het streven om inclusief te zijn is in de praktijk vaak weerbarstig. Voor de vaste gebruikers is zo'n tweede huiskamer een plek waar ze de meeste mensen wel kennen, het wordt volgens Lofland een 'thuis buitenshuis' (1985: 119). De vaste groep heeft doorgaans dezelfde culturele en sociale achtergrond en delen hierdoor een gemeenschappelijke identiteit, het collectief of gedeeld 'sociaal verleden' wordt gebruikt wordt om interacties vorm te geven (Katovich & Couch, 1992). Er is niks mis mee om met 'ons-soort-mensen' gelijkgezinden op te trekken, als dat de ontmoeting met anderen maar niet in de weg staat. De toe-eigening van een ontmoetingsplek heeft een zekere ambivalentie: men moet zich er thuis voelen, maar een te hechte betrokkenheid door een bepaalde groep maakt van de plek mogelijk een 'gesloten' parochiaal domein (Van Bochove, 2014:98); bedoelde inclusiviteit verwordt dan tot gepraktiseerde exclusiviteit. Van Bochove (2014:99-100) ontdekte in haar onderzoek het bestaan van scheidslijnen tussen groepen, aan de hand van etniciteit, maar ook geslacht en religie.

Veel ontmoetingsplekken zijn een extra thuis voor de bezoekers – ze voelen zich er thuis. Maar om juist ook open te blijven staan voor nieuwe bezoekers of doelgroepen met veel zorg- en hulpvragen is goed gastheerschap van groot belang.

Outreachend werken kan een belangrijk handreiking bieden (De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:111). Veel huiskamers werken met gastvrouwen en gastheren, vaak vrijwilligers met net wat meer verantwoordelijkheid. Juist voor de toegankelijkheid van kwetsbare groepen zijn zij belangrijk (De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:69). Enkele respondenten hebben het belang aangestipt van niet te veel gezichten op een plek – dit komt de vertrouwdheid niet ten goede. Details in de inrichting doen er ook toe – zo weerhield een imposante rij drankflessen boven de bar veel bewoners om er alleen al naar binnen stappen.

5.3 Participatiesamenleving

Dilemma: moet je als bewoner iets doen op een ontmoetingsplek?

De huidige aandacht voor 'meedoen' verwacht van ontmoetingsplekken als huiskamers dat er ook voldoende aanbod van activiteiten is. Het aanbod van de betrokkenen, bezoekers en vrijwilligers, is overweldigd en zeer divers – velen geven bovendien aan langer te willen blijven om nog meer te kunnen bieden. De activiteit en betrokkenheid bij dergelijke plekken verschilt van buurt tot buurt. In gesprekken over de Huizen van de Wijk in Amsterdam Nieuw-West en de Huiskamers van de Wijk in Utrecht Overvecht zijn enkele wijken betiteld als 'lastig en moeilijk' om voet aan de grond te krijgen, in andere wijken loopt men de deur plat en zit de activiteitenkalender propvol. Het verschil in aantal en betrokkenheid van bewoners en vrijwilligers kan vaak aan de hand van de wijkhistorie worden uitgelegd (Specht & Van der Zwaard, 2013:64). In de Rotterdam bijvoorbeeld is in de wijk Oud Charlois geen traditie van bewonersorganisaties of institutioneel weefsel, in de wijk Oude Westen is deze traditie zeer sterk en blijkt een rijke voedingsbodem te zijn voor zelforganisatie (De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:130,138).

Een instrument als de Zelfredzaamheid-Matrix gaat uit van de verwachting dat iedereen kan stijgen ('treden hoger' kan gaan) in zijn of haar zelfredzaamheid met betrekking tot het actief participeren, maar niet in alle gevallen is dit realistisch. Gewoon 'er zijn' is ook vorm van meedoen.

Het feit dát een buurtbewoner zijn huis uit komt en een huiskamer binnenstapt, is in sommige gevallen al te zien als een vorm van participatie. Binnen de verschillende ontmoetingsplekken is over de aard en mate van participatie verschil van inzicht. Zo laten De Jong, Kooiman en Omlo (2015:81) zien dat in de Buurtwinkel in Rotterdam de verwachting is dat je er 'iets' komt doen en in buurtrestaurant Tante Sjaar wordt verwacht dat je er wel iets doet of koopt (ibid., 111). Bij House of Hope daarentegen, vinden de sociale professionals het prima als je als bewoner op een bank neerploft, wat koffie drinkt en louter 'er bent' (Ter Avest & Van Voorst, 204:56).

Ook in fysiek opzicht kunnen deze plekken interactie en participatie stimuleren. Niet 'totale openheid', maar een goed ontworpen '*comprimering*' van de ruimte bevordert wisseling van perspectief en uitwisseling (Hajer & Reijndorp, 2001). Volgens Van Stokkom vormt een deur, omheining of bordje als symbolische afbakening de gewenste drempel – bij het betreden van de ruimte wordt bepaald gebruik en gedrag verondersteld (Van Stokkom, 2009:209). Juist doordat deze ruimte enigszins begrensd is, krijgt men de kans nabij te komen en contact te leggen (Van Stokkom, 2009:209). Om ontmoeting optimaal te faciliteren zijn volgens Broens en Van de Riet (2012:15) minimaal drie ruimten nodig in een ontmoetingsplek: twee voor de activiteiten en een derde waar de deelnemers elkaar vooraf of na afloop terloops kunnen treffen.

5.4 Verschil mag er zijn!

Dilemma: wat als iedere ontmoetingsplek (zeer) anders is?

De vele bijzondere plekken in de stad zijn ieder op zich uniek. Gelukkig maar, want verschil mag er zijn! De rondvraag naar ontmoetingsplekken in Rotterdam bracht ons naar de meest uiteenlopende plekken in de stad waaronder buurthuizen, speeltuinen, christelijke stichtingen, wijktuinen, een leeszaal en verzorgingstehuizen. Als de huizen, buurtkamers, huiskamers en andere meer ván de bewoners dan vóór de bewoners worden, loopt de onderlinge variëteit naar verwachting enkel toe.

Dit zorgt voor unieke plekken in de stad, die weliswaar onderling lastig zijn te vergelijken – laat staan om te meten. Juist daarom is de doorontwikkeling naar meer uniformiteit en eenduidigheid (zie kader 7 over Amsterdam Nieuw-West) ook tegenstrijdig met het eigenlijke uitgangspunt van 'de burger aan zet'.

Want, als de burger aan zet is – kan het ook anders uitpakken dan misschien op voorhand bedacht is. Oftewel, de tactieken verschillen ongetwijfeld van de strategie. Beleidsplannen veranderen bovendien dikwijls iedere vier jaar. In de Rotterdamse context moet het Huizen van de Wijk-beleid niet verwoorden tot een zoveelste sociale uitvinding in Rotterdam (vgl. Veldhuis, 2015). In Amsterdam is de kans aanwezig dat er generiek beleid komt voor basisvoorzieningen op stedelijk niveau. En zoals De Brabander en Post (2015:96) helder stellen: "ontmoetingsplaatsen moeten de wensen van bewoners faciliteren en de wensen van bewoners zijn niet perse de wensen van beleidmakers."

5.5 Continuïteit en vertrouwen

Dilemma: kun je aan een ontmoetingsplek continuïteit garanderen (en het belang van vertrouwen)?

Vertrouwen kost tijd en die tijd wordt niet altijd gegeven. Ook in tijden van kanteling of transitie, wanneer de overheid aan de ene kant stappen terug zet en tegelijkertijd aan de andere kant juist weer de regie pakt en harde kaders stelt – is het creëren van vertrouwen belangrijk. Belangrijk voor welzijnswerk in een participatiesamenleving? Vertrouwen, rust en continuïteit (Engbersen & Lupi, 2015:70; De Jong, Kooiman & Omlo, 2015:75; Huygen, 2014:26). Vertrouwen begint met erkenning – alle buurt- en wijkgerichte ontmoetingsplekken mogen er zijn en gezien worden, zelfs de allerkleinsten in de grote stad. Veel bestaande plekken hebben een indrukwekkende historie – sommigen zitten al tientallen jaren in de wijk. Zoals een vaste vrijwilliger in Rotterdam het verwoordde: "Als je continuïteit kunt bieden, dan kun je verbindingen voor de langere termijn aangaan en rust en zekerheid in de wijk bieden".

Dit schept de ruimte om op de plek zelf te werken aan een vertrouwensband. In één Huis van de Wijk in Amsterdam Nieuw-West is vrijwel vanaf de start sleutels en alarmcodes afgegeven aan alle groepen die er hun dingen organiseren – constructief voor het ontwikkelen van het onderlinge vertrouwen. Of zoals een sociale professional van House of Hope (in Rotterdam) het stelde: "Begin nou met vertrouwen, dat houdt wantrouwen buiten de deur." (Ter Avest & Van Voorst, 2014::55)

Belangrijk is dat de overheid het belang erkent van een jarenlange inzet in plaats van zomaar enkele taken overhevelt (Tonkens, 2014). De tactieken van onderop doen er toe. Erkenning is één – maar een meerjarige toezegging van de huur of financiële steun is een tweede, en dat laatste is vaak essentieel voor duidelijkheid in het voortbestaan. Eén of enkele betaalde of professionele krachten of een lagere huur kan het verschil soms al maken. Op die manier zijn de plekken in staat om aan een duurzame toekomst werken – van het eigen voortbestaan en aan het welzijn van alle bezoekers. Want er wordt op deze plekken gewerkt aan de samenleving. Juist daarom is het ook niet op de plaats om ook aan partijen voor slechts één of twee jaar subsidie toe te zeggen. Meerdere onderzoeksrespondenten gaven aan dat er minimaal twee jaar nodig is om zich in een wijk of buurt te wortelen en pas in het derde of vierde jaar worden veranderingen zichtbaar en verwezenlijkt.

Een gemeente moet vertrouwen en loslaten, of; loslaten in vertrouwen.[42] Dus: niet alleen een nieuwe wind laten waaien met nieuwe beleidsdocumenten, maar juist bestaande inspanningen honoreren en betrekken bij de nieuwe strategieën. Dit alles om te voorkomen dat vrijwilligers en andere betrokkenen zich niet (h)erkennen in het nieuwe beleid. Een sober subsidiebedrag, zoals in de Enschedese context, is wellicht voldoende. Of een pragmatische en praktische subsidieverstrekking (geld voor een keuken of een lift), zoals bij de Haagse Buurthuizen van de Toekomst gebeurt.

5.6 Meten is weten?

Dilemma: hoe weet je wat werkt, en moet je dit meten?

Op veel plekken, van kleinschalige huiskamers tot grote Huizen van de Wijk, gebeurt er veel in de dagelijkse praktijk. De indrukwekkende, drukke roosters geven hier blijk van [43]) en diverse zelforganisaties ontgroeien het pand waar ze zitten. Het zelfbeheer en de professionalisering van buurthuizen is eveneens een signaal van dat wat mensen doen, vaak werkt – ook bij afwezigheid van prestatiedoelen of te verantwoorden resultaten. Veel ontmoetingsplekken zetten dan ook vraagtekens bij de zin van targets en bij het meten van resultaten. En bovendien, hoe meet je eigenlijk?

In een Huis van de Wijk gaf een sociale professional aan dat het aantal pakken koffie een prima indicatie is voor het bezoekersaantal. In een ander Huis van de Wijk gaf een sociaal professional ruiterlijk toe dat ze tussen de honderden bewoners (gelukkig) niet ziet wie wel of niet kwetsbaar of beperkt zelfredzaam is – laat staan dat ze het wil weten. Deze ontmoetingsplekken moeten stigmavrije omgevingen zijn – juist nu door ontwikkelingen in de zorg, er nog meer 'publieken' bij komen. Bij meten ligt het halen van quota, aantallen en percentages op de loer. Deze 'papieren werkelijkheid' staat soms op grote afstand van de alledaagse werkelijkheid. Waar sommige bewoners zich vlot ontwikkelen op persoonlijk en professional vlak, is bij andere bewoners het feit dát ze hun flatje uit komen en op woensdag mee-eten met de wijklunch wellicht de hoogst haalbare prestatie.

Maar, zoals Beunderman stelt: serieuze maatschappelijke vraagstukken vragen om serieuze bewijslast (Beunderman, 2015:140). Voor verantwoording naar bestuur en raad, maar ook naar bewoners toe, is veel te zeggen. Het gaat immers om gemeenschapsgeld. Aan subsidies van derden of cofinanciering door de gemeente kleven dikwijls consequenties zoals het moeten halen van prestatiedoelen en andere meetbare targets (zie kader 8). Want, wat is het maatschappelijk effect of de maatschappelijke impact? Maakte deze ontmoetingsplek wel het verschil?

Is het 'resultaat' van een Huis van de Wijk anders dan een ontmoetingsplek van bijvoorbeeld een christelijke stichting, of van een buurthuis in zelfbeheer? En hoe ga je eigenlijk meten? Is effectmeting in het welzijn niet een illusie? En meet je louter de 'opbrengsten' van de exploitanten? De casus in Nieuw-West laat zien dat de contextuele ontwikkelingen, zoals de politiek, communicatie, onderlinge verwachtingen en rol- en taakopvattingen, van grote invloed zijn.

Veel onderzoeksrespondenten hebben aangegeven behoefte te hebben aan passende evaluatie- en meetinstrumenten. De verandertheorie [44] biedt wellicht mogelijkheden. Deze benadering is een benadering van evaluatieonderzoek die niet alleen de effecten meet, maar ook probeert te begrijpen op welke wijze en via welke stapjes dergelijke effecten tot stand komen (Snel, 2013). Bovendien is het een participatieve evaluatie en zodoende een ontwikkelingsproces. Wel moet ook hier van te voren duidelijk zijn wat de beoogde effecten en resultaten zijn. Waar de publicatie *Weten wat werkt* [45] inspiratie en handvatten biedt voor goed evaluatieonderzoek, blijft hun oproep ook in deze context relevant: praktijkgericht evaluatieonderzoek blijft van belang – kennis uit praktijk en wetenschap doet er toe (Omlo, Bool & Rensen, 2014).

6 Nawoord

6.1 Tussen strategie en tactieken

Met zijn werk attendeert De Certeau op de alledaagse praktijken waarmee mensen "de stedelijke ruimte bewonen, zich deze toe-eigenen, omvormen en van betekenis voorzien" (Reinders, 2013:10). Dit is te interpreteren als een wijze raad: kijk goed wat er al is en wat er allemaal gebeurt.

Hoofdstuk 3 heeft laten zien dat gemeenten nieuwe strategieën ontwikkelen. De casus in Amsterdam Nieuw-West heeft de afgelopen vier jaar laten zien hoe lastig dit is. Politiek-bestuurlijke veranderingen, bezuinigingen en de grote decentralisaties stellen strategieën constant op de proef. Op een lager schaalniveau vragen reorganisaties en koersveranderingen veel van bestuurders en ambtenaren [46]). Onder de notie van de participatiesamenleving en burgerkracht worden tactieken toegejuicht – startups, citylabs en hippe initiatieven worden veelvuldig in de (politiek-bestuurlijke) schijnwerpers geplaatst. Ook tactieken in de sociaal-fysieke infrastructuur, denk aan de Meevaart en de Noorderparkkamer in Amsterdam, De Nieuwe Jutter in Utrecht of de Leeszaal in Rotterdam. De kans bestaat dat, stelt Mommaas (2010:101-102), wat is gegroeid vanuit een tactische omgang plotseling wordt opgepakt in strategische programma's – het ene moment ben je een subject, het andere moment een object.

Dit onderzoek heeft laten zien dat strategieën (zoals nieuw beleid) van grote invloed zijn op bestaande initiatieven, plekken en andere tactieken in de stad. De praktische tactieken van bewoners en organisaties verschillen dikwijls van de strategische beleidsplannen. Frijhoff (2010:34) meent dat beleid wellicht het doel voorbij schiet wanneer de gebruikers zelf aan een plek een heel andere betekenis geven dan door beleidsmakers bedoeld. Mensen accepteren kaders en instituties, maar trekken vervolgens hun eigen plan (ibid., 38). Iedere plek is anders en uiteindelijk geven mensen zelf betekenis aan een ontmoetingsplek – betekenisgeving is immers een sociale constructie.

Veel van deze tactieken manoeuvreren volgens De Certeau binnen de ruimte van de strategie – binnen het systeem en met een zekere spanning. De rondvraag in Rotterdam, langs een breed palet van veelal kleinschalige ontmoetingsplekken, heeft duidelijk gemaakt hoe lastig dat manoeuvreren eigenlijk is. Ook de exploitanten van de Huizen van de Wijk in Amsterdam Nieuw-West wijzen er unaniem op dat juist zoektochten op strategisch niveau hun manoeuvreren bemoeilijkt. Bij het manoeuvreren, bijvoorbeeld als kleinschalige huiskamer in de buurt, komt veel kijken. En niet iedere plek beschikt over voldoende vaardigheden en zelf organiserend vermogen om in te spelen op nieuwe strategieën en slim om te gaan met gestelde kaders.

Andersom beïnvloeden tactieken soms ook de strategie. In Rotterdam komt er bijvoorbeeld een netwerk van Huiskamers die samen één Huis van de Wijk vormen en in Den Haag is er een eerste Buurthuis van de Toekomst-zone. In Amsterdam Nieuw-West hebben sommige, strategisch gekozen, Huizen van de Wijk veel aandacht voor kleine, tactische initiatieven in de buurt. Huis van de Wijk De Buurtzaak in Nieuw-West staat bijvoorbeeld kleine migrantenorganisaties bij (die in het nieuwe beleid geen subsidie meer ontvangen) door detacheringsconstructies en het geven van grondwervingscursussen.

Het begrippenpaar strategie-tactiek biedt een interessant kader om de dynamiek van wijk- en buurtgerichte ontmoetingsplekken te duiden en te begrijpen. Naast alle spanningen die er zijn is er enige speelruimte tussen strategie en tactiek in. De kunst is om die speelruimte optimaal in te zetten ten behoeve van wijk- en buurtbewoners. Tactieken slagen er met wisselend succes in om het speelveld te betreden en het tandwielmechanisme (zie figuur 1) te beïnvloeden. Dit gebeurt via formele procedures, met politieke lobby's en tal van bijeenkomsten maar vooral doordat de deur opent staat voor iedereen om te kijken wat er allemaal is en wat er allemaal gebeurt in de stad.

6.2 Aanbevelingen voor beleid en praktijk

Beleid:

- Er is in de gemeente al een bestaande sociaal–fysieke infrastructuur, houdt hier rekening mee. Achter deze infrastructuur zitten fijnmazige, informele netwerken en structuren die van betekenis zijn voor bewoners.
- Houdt aandacht voor het belang van wederkerigheid bij het betrekken en werken met bestaande initiatieven en tactieken in de stad of in het dorp. Communiceer helder op welke manier en vanuit welke rol je samen met deze tactieken aan de slag gaat.
- Politiek betekent keuzes maken. Kies bij het formuleren van een strategie duidelijk hoeveel ruimte je geeft en open laat. Wees eerlijk of op de 'nieuwe' ontmoetingsplekken wel of geen invulling wordt gegeven aan beleidsdoelstellingen (met bijvoorbeeld resultaat–afspraken). Gechargeerd gezegd: maakt dit beleid Huizen van de bewoners of Huizen van de stad?
- Als je wilt meten, evalueren en/of de impact van maatschappelijk beleid wilt (kunnen) onderzoeken, is het van groot belang dat van te voren alle uitgangspunten en verwachtingen helder zijn.

Praktijk:

- Waar strategieën ruimte arrangeren en controleren (Reinders, 2013:43) is het van belang om de ruimte die er is te herkennen en te pakken.
- Strategie en tactiek lijken soms ver van elkaar af te staan. De uit–daging is om een productieve verbinding te maken tussen het alledaagse en het strategische. Een gelijkwaardige benadering ('ook ik mag er zijn') is hierbij bevorderend.
- Wees niet helemaal afhankelijk van die ene overheidssubsidie.
- Veel tactieken hebben, door de jaren heen, een unieke methode of werkwijze ontwikkeld die werkt in hun werk. Bewaak en
- Er bestaan zo veel plekken en initiatieven in de buurt en in de wijk verbindt deze en creëer zo waardevolle netwerken. Zorg ervoor dat je zichtbaar bent voor de bewoners en voor de stad

Voetnoten

1) Guido Walraven & Toby Witte (red.) (2015), Lerende sociale professionals. Wmo-werkplaatsen. Te bestellen of downloaden via www.movisie.nl of www.wmowerkplaatsen.nl
De vijf onderzoeksrapporten zijn te vinden op www.wmowerkplaatsrotterdam.nl
2) Zie: Els de Jong, Anne Kooiman & Jurriaan Omlo, *Nieuwe publieke ruimtes* en David ter Avest en Peter van Voorst, *De huiskamer van de wijk. House of Hope* – een religieus geïnspireerde praktijk.
Te downloaden via: www.wmowerkplaatsrotterdam.nl
3) Zie: David ter Avest & Fred Sepp (1 juli 2015), *Huiskamers in Rotterdam.* Notitie.
4) Voor een kort verslag van deze bijeenkomst zie: http://www.wmowerkplaatsrotterdam.nl/actueel/bijeenkomst-huiskamers-van-rotterdam/
5) Zie: Matthijs de Boer (2012). *Binnen in de stad. Ontwerp en gebruik van publieke interieurs*. Haarlem: TrancityxValiz.
6) Deze plekken zijn door de Franse antropoloog Augé eens aangeduid als non-places, maar dit zijn in onze huidige samenleving populaire ontmoetingsplekken. Zie: Marc Augé (1995). *Non-places. Introduction to an anthropology of supermodernity*. London/New York: Verso.
7) Georg Simmel (1903). *The metropolis and mental life*.
8) Sharon Zukin (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. New York: Oxford University Press.
9) *Third places* zijn, naast thuis (*first place*) en werk (*second place*), gemakkelijk toegankelijke ontmoetingsplekken die interactie faciliteren (Van Stokkom, 2009:209). Het is een begrip van de socioloog Ray Oldenburg, zie: Ray Oldenburg (1989). T*he Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Paragon House.
10) Joke van der Zwaard (2010). *Scènes in de copy corner. Van vluchtige ontmoetingen naar publieke vertrouwdheid*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.

11) Zo duidt socioloog Abram de Swaan de opkomst van professies en instituties in het sociaal domein, zie: Abraham de Swaan (1989). *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd.* Amsterdam: Bert Bakker.

12) Een MFA is een gebouw met meerdere maatschappelijke functies onder één dak, bijvoorbeeld een basisschool, een gezondheids-centrum, buitenschoolse opvang, bibliotheek en sportfaciliteiten.

13) Dit is onder andere beleid in Amersfoort.

14) Zie het artikel 'Is 'pretpark Amsterdam' te druk? in het digitale NRCQ: http://www.nrcq.nl/2015/06/11/drukte-in-pretpark-amsterdam

15) Het Bankjes Collectief privatiseert op een ludieke manier het publiek domein en organiseert het 'grootste openluchtcafé ter wereld', zie: http://www.bankjescollectief.nl/

16) Eric van Ulden, Daniel Heussen & Sander van der Ham (2015). De sto ep. *Ontmoetingen tussen huis en straat*. Rotterdam: Nai010.

17) Een begrip van de socioloog Claude S. Fischer, zie: C.S. Fischer (1982). *To dwell among friends: Personal networks in town and city*. Chicago: The University of Chicago Press.

18) De WRR onderscheidt in verbindingen tussen mensen samenbinding, dwarsbinding, tegenbinding en bovenbinding. Tegenbinding is volgens de WRR wat ons allemaal met elkaar bindt, ook kennen we elkaar niet – zoals het publiek domein waar we met elkaar ongeschreven regels van omgang hebben afgesproken (Van Berlo, 2012:78-79).

19) Een begrip van de sociaalpsycholoog Stanley Milgram, zie: Stanley Milgram (1977). The familiarstranger: an aspect of urbananonymity. In S. Milgram (1977). *The individual in a social world: essays and experiments*. Reading, MA: Addison-Wesley.

20) Zoals in Foucault in zijn boek '*Surveiller et Punir: Naissance de la Prison*' (uit 1975) over disciplinering, toezicht en straf.

21) De dynamiek tussen het geplande en het geleefde is een overwegend antropologische kijk op de leefomgeving. Deze dynamiek staat onder meer centraal in Ivan Nio, Arnold Reijndorp & Wouter Veldhuis (2008). *De Atlas Westelijke Tuinsteden* en Arnold Reijndorp en Leeke Reinders (red.) (2010). *De alledaagse en geplande stad*. Voor meer informatie zie: http://www.trancity.nl/

22) De Brabander geeft een kritische discoursanalyse van het begrip 'zelfredzaamheid' in zijn boek met de veelzeggende titel Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn?, zie: Richard de Brabander(2014). *Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn? De mythe van zelfredzaamheid*. Garant.

23) In het onderzoek van Bureau Bartels zijn een selectie Welzijn & Maatschappelijk Dienstverlening-organisaties en gemeenten betrokken.
24) Voor meer over De Nieuwe Jutter zie: Astrid Huygen (2014). *Buurthuizen in zelfbeheer. Benodigde kwaliteiten voor succesvol zelfinitiatief*. Utrecht: Verwey-Jonker.
25) Een bekende buurtkamer is Casa Jepie Makandra in stadsdeel Zuidoost.
26) Bekende buurthuiskamers zijn Tante Ali, De Buurtslager en De Dobbekamer. Huis van de Wijk België werkt structureel samen met buurthuiskamers, twee keer per jaar organiseert Eigenwijks een bijeenkomst voor alle bij de buurthuiskamers betrokken bewoners voor uitwisseling van ervaringen en kennisoverdracht (Eigenwijks, 2013:5).
27) Er is in Nieuw-West de Lucas Community, een verzamelgebouw voor bewondernemers (ondernemende bewoners), een Ondernemershuis voor ondernemersvragen, werkbedrijf Garage Notweg, cultureel en educatief centrum Het Talentenhuis, jongerencentra De Hood en De Matrixx, ontmoetingscentrum De Wachter en vrouwenontwikkelingscentrum Vrouw en Vaart.
28) Via een project van de Academie van de Stad krijgen studenten een woning in ruil voor buurtwerk, via het project VoorUit zetten VU en UvA studenten zich minimaal tien uur per week maatschappelijk in, in ruil voor woonruimte, en via het HvA-programma BOOT worden studenten ingezet voor talentontwikkeling in de wijk.
29) De online Gebiedsgids Rotterdam geeft compleet overzicht van de toekomstige Huizen van de Wijk, zie: http://gebiedsgids.nl/rotterdam/item/Huizen-van-de-wijk_061035?alleonderdelen=alles
30) Te weten: Schiebroek, Kralingen en Rozenburg.
31) Op 11 juni 2015 vond in Leeszaal Rotterdam West een wijkdialoog plaats. Op deze avond presenteerden tientallen bestaande organisaties uit het Oude Westen zich. Deze avond liet zien dat deze publieke plekken, de huiskamers, elk hun eigen betekenis hebben in de wijk en samen reeds een Huis van de Wijk vormen.
32) Al merken Franke, Lammers en Reijndorp (2015:48) terecht op dat de leeszaal een nieuw publiek domein creëert en niet een bibliotheek. Voor meer over Leeszaal West zie: Maurice Specht en Joke van der Zwaard (2015). *De uitvinding van de Leeszaal*. TrancityxValiz.

33) Een begrip van de Franse filosoof Foucault, over een verzameling van instituties, procedures, analyses en reflecties, berekeningen en tactieken die erop gericht zijn het gedrag van een subject (bijvoorbeeld burgers) te sturen of te beïnvloeden.

34) Dit laatste blijkt vooral één van de drijfveren voor schaal-vergroting van buurthuizen in zelfbeheer (Huygen, Van Leent & Schlatmann, 2012:2).

35) Zie: Sociaal en Cultureel Planbureau (2014). Verschil in Nederland, Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Den Haag en Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland. Den Haag*.

36) Zie: Andries Baart (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Uitgeverij Lemma.

37) Zie onder meer: Annelies van Heijst (2005). *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*. Kampen: Klement.

38) Dit is de veelzeggende eerste zin van de bundel *Het nieuwe stadmaken*, zie: Simon Franke, Jeroen Niemans & Frans Soeterbroek (red.) (2015). *Het nieuwe stadmaken. Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld*. Haarlem: TrancityxValiz.

39) Zie: Gemeente Utrecht (2014). *Welzijnsaccommodaties in zelfbeheer*. Visie en uitvoeringskader.

40) Zie bijvoorbeeld website: http://beheerjebuurthuis.nl/

41) Het LSA onderscheidt zeven verschillende zelfbeheerconstructies en acht verschillende financieringsconstructies, zie: Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (2013). *Exploitatie en beheer door bewoners van wijkaccommodaties*. Quickscan onder Nederlandse gemeenten met meer dan 70.000 inwoners.

42) Dit is de titel van het advies van de Raad voor het openbaar bestuur over de rolverdeling tussen burger en overheid, zie: Raad voor het openbaar bestuur (2013). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*.

43) Inhakend op de *gentrification*-discussie in Amsterdam: ook in de Huizen van de Wijk in stadsdeel Nieuw-West (dus buiten de ring) wordt veel aan yoga gedaan.

44) Ook wel Theory Of Change genoemd. Het Impact Value Chain-model is een mogelijk bruikbaar model dat voortkomt uit de verandertheorie.

45) Jurrian Omlo, Martijn Bool & Peter Rensen (2013). W*eten wat werkt. Passend evaluatieonderzoek in het sociale domein*. SWP.

46) Het lectoraat Dynamiek van de Stad en Belvédère Verhalenhuis organiseerden afgelopen jaren in opdracht van de gemeente Rotterdam een leeromgeving voor ambtenaren van het cluster Maatschappelijke Ontwikkeling om vorm en inhoud te geven aan hun veranderende rol. Zie de Verhalenbundel: http://www.inholland.nl/onderzoek/Lectoraten/Dynamiek+van+de+stad/Nieuws/De+Nieuwe+Ambtenaar.htm

Literatuur

Aedes (2015). *Woningwet in de praktijk.* De hoofdpunten. Den Haag: Aedes vereniging van woningcorporaties.

Avest, D. ter & Voorst, P. van (2014). *De huiskamer van de wijk. House of Hope – een religieus geïnspireerde praktijk.* Rotterdam: Wmo-werkplaats Rotterdam.

Avest, D. ter (7 mei 2015). Religieuze betrokkenheid is een voordeel voor de sociaal werker. *Sociale Vraagstukken*. http://www.socialevraagstukken.nl/site/sociale-praktijk/religieuze-betrokkenheid-is-een-voordeel-voor-de-sociaal-werker/

Beekmans, J. & Boer, J. de (2014). *Pop-Up City. City-Making in a Fluid World.* Amsterdam: BIS Publishers.

Berlo, D. van (2012). *Wij, de overheid*. Cocreatie in de netwerksamenleving. Programma Ambtenaar 2.0.

Beunderman (2015). Financiering van de uitkomsteneconomie. In S. Franke, J. Niemans en F. Soeterbroek (red.), Het nieuwe stadmaken. *Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld* (pp. 129–142). Haarlem: TrancityxValiz.

Biemans, R. & Jong, M. de (red.) (2013). 10 jaar creatief beheer. *2012 het jaar van de Tuinman (M/V).*

Biemans, R. (2011). De tuinman als nieuwe stadsprofessional. http://ruimtevolk.nl/2011/12/07/de-tuinman-als-nieuwe-stadsprofessional/

Blokker, E. (2012, mei). Society must be defended. *SociaalBestek*. Tijdschrift voor werk, inkomen en zorg.

Blokland, T. (2009). Het belang van publieke familiariteit in de openbare ruimte. *Beleid en Maatschappij*, 36(3), 183–191.

BMC Onderzoek (2013). Hoe succesvol zijn de Huizen van de wijk? *Toekomstgerichte beleidsevaluatie*. BMC.

Bochove, M. van (2014). Ieder zijn eilandje. Bonding en bridging in buurthuizen en speeltuinen. In M. van Bochove, E. Tonkens & L. Verplanke, *Kunnen we dat (niet) aan vrijwilligers overlaten? Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn* (pp. 87–103). Den Haag: Platform31.

Boers, S., Mutsaerts, N., Smit, C., Leen, E. van & Schuchmann, C. (2013). De transitie naar een Buurthuis in zelfbeheer. Eindrapportage. Utrecht: Advisory Challenge Buurthuizen in zelfbeheer.

Boonstra, N., Hermens, N. & Bakker, I. (2010). *De publieke waarde van pleinen. De ontwikkeling en toepassing van een sterrensysteem voor Rotterdamse pleinen.* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Brabander, R. de & Post, F. (2015). Leren van ambivalenties. Normen Nescio. In G. Walraven & T. Witte (red.), *Lerende sociale professionals. Werkboek Wmo praktijken.* Rotterdam: Wmo-werkplaats Rotterdam. (pp.90-104)

Brabander, R. de (2014). *Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn? De mythe van zelfredzaamheid.* Apeldoorn: Garant.

Broens, M. & Riet, K. van de (2011). Buurthuis nieuwe stijl. Met toekomst voor actief burgerschap en opbouwwerk. *MO/Samenlevingsopbouw, 30*(229).

Broens, M. & Riet, K. van de (2012). *Thuis in het buurthuis.* Tilburg: Stichting Zet.

Bureau Bartels (2012). *Participatie onder druk. Onderzoek naar bezuinigingen in Welzijn & Maatschappelijke Dienstverlening in relatie tot de transities.* Amersfoort: Bureau Bartels.

Burgers. J. (1999). Stedelijke landschappen. Over de openbare ruimte in de postindustriële stad. In R. van der Wouden (red.), De stad op straat. *De openbare ruimte in perspectief.* Den Haag: SCP.

Canon Sociaal Werk in Nederland (2014). *1892 Volkshuis Ons Huis. Ontstaan van club- en buurthuiswerk en sociaal-cultureel werk.* http://www.canonsociaalwerk.eu/nl/details.php?cps=18

Certeau, M. de (1984). The practice of everyday life. Berkeley: University of California Press.

D66, GroenLinks, VVD & SP (2014). *Utrecht maken we samen.* Coalitieakkoord 2014-2018.

D66, PvdA, HSP, VVD & CDA (2014). *Vertrouwen op Haagse kracht.* Coalitieakkoord 2014-2018. Den Haag.

De Middelland Post (2015, oktober). *Mooi, mooier Middelland*, 1.

Deelraad Nieuw-West (2011). Vergadering Deelraad 10 november 2011, 19:30 uur. https://www.raadsinformatienieuwwest.nl/Vergaderingen/Deelraad/2011/10-november/19:30

Denters, B. Tonkens, E. Verhoeven, I. & Bakker, J. (2013). *Burgers maken hun buurt.* Den Haag: Platform31.
Duyvendak, J.W. (2015). We leven in 'on-sociologische tijden'. *Sociale Vraagstukken.* http://www.socialevraagstukken.nl/site/2015/07/04/we-leven-in-on-sociologische-tijden/
Eigenwijks (2013). *Beleidsplan Huis van de Wijk Geuzenveld en Slotermeer 2014.* Stichting Eigenwijks.
Engbersen, R. & Lupi, T. (2015). *Het belang van slow social work. Op zoek naar nieuwe welzijnsfuncties in Rotterdam.* Den Haag: Platform31.
Ewijk, H. van (2013). Conceptuele inleiding: ontvouwing van normatieve professionalisering. In H. van Ewijk & H. Kunneman (red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 19-71). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
Fiere, R., Mehlkopf, P. & Wüst, S. (2012). Meevaart of Tegenstroom. *Neighbourhood Society Working Papers/Buurtmaatschappij Achter grondstukken.* Amsterdam: Stichting Meevaart Ontwikkel Groep.
Franke, S., Lammers, B. & Reijndorp, A. (2015). De (her)ontdekking van de publieke zaak. In S. Franke, J. Niemans & F. Soeterbroek (red.), *Het nieuwe stadmaken. Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld* (pp. 43-58). Haarlem: TrancityxValiz.
Frijhoff, W. (2010). Strategieën en tactieken: omgaan met de stad volgens Michel de Certeau. In A. Reijndorp & L. Reinders (red.), *De alledaagse en geplande stad. Over identiteit, plek en thuis* (pp. 32-46). Haarlem: TrancityxValiz.
Furnée, J. H. (2006). De vermakelijke stad. In M. Dings (red.), *De stad* (203-218). Rotterdam: Uitgeverij 010.
Gemeente Amsterdam (2015). *Meten en Evalueren.* Discussienota: Huis van de Wijk. 1 juli 2015. Versie 1.0. Gemeente Amsterdam.
Gemeente Amsterdam Nieuw-West (2015). *Het Huis van de Wijk in 2016 en verder.* Kader voor de subsidieverlening en doorontwikkeling in Nieuw-West. Versie 1.0.
Gemeente Den Haag (2014). *Buurthuis van de Toekomst: het fundament. Van idee naar resultaten in de stad.* Den Haag: Gemeente Den Haag.
Gemeente Den Haag (28 april 2015). *Pleinenaanpak 2015-2017.* Brief. Den Haag: Gemeente Den Haag.

Gemeente Rotterdam (2014). *#Kendoe.* Collegeprogramma Rotterdam 2014-2018.
Gemeente Rotterdam (2015a). B*eschrijvend Document. Nieuw Rotterdams Welzijn.* Referentienummer: 1-275-15.
Gemeente Rotterdam (2015b). Bijlage 5: Bijdrage welzijn gebied aan Huizen van de Wijk (HvdW). 21 mei 2015.
http://www.ris.rotterdam.nl/cgi-bin/showdoc.cgi/action=view/id=77400/15bb3708_Bijlage_5__Bijdrage_welzijn_gebied_aan_Huizen van_de_Wijk.pdf
Gemeente Rotterdam (2015c). *Nieuw Rotterdams Welzijn 2016-2019.*
Gemeente Rotterdam (2015d). Wethoudersbrief aanbesteding gebiedsopdrachten Nieuw Rotterdams Welzijn. 25 september 2015. http://www.ris.rotterdam.nl/cgi-bin/showdoc.cgi/action=view/id=222484/15bb7693_Wethoudersbrief_De_Jonge_over_aanbesteding_gebiedsopdrachten_Nieuw_Rotterdams_Welzijn.pdf
Gemeente Utrecht (2014). *Utrecht klaar voor nieuwe zorgtaken.* Nieuws. dd. 12 november 2014. http://www.utrecht.nl/nieuws/artikel/utrecht-klaar-voor-nieuwe-zorgtaken/
Gemeente Venlo (2013). *Wij(k)kracht in Venlo.* Sociale wijkteams, de centrale toegang voor ondersteuningsvragen. Gemeente Venlo.
Glaeser, E. (2011). Triumph of the City. *How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier.* London: Mac Millan.
Graaf, P. van der & Duyvendak, J. W. (2009a). *Thuis voelen in de buurt. Een opgave voor stedelijke vernieuwing*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
Graaf, P. van der & Duyvendak, J. W. (2009b). *Thuisvoelen in stedelijke vernieuwing.* Buurthechting in Nederlandse achterstandswijken. Sociologie, 5(2), 261-276.
Hajer, M. & Reijndorp, A. (2001). *Op zoek naar nieuw publiek domein. Analyse en strategie.* Rotterdam: NAi Uitgevers.
Heijst, P. van, Kampen, T., Machielse, A., Postma, D. & Winnubst, M. (2015). Sociaal makelen voor krachtige wijken. *Rapportage tussentijdse evaluatie sociaal makelaarschap augustus 2013-december 2014.* Utrecht: Onderzoeksnetwerk Sociaal Domein Utrecht.

Herpen, N.A. van, Hordijk, D. & Vries, S. I. de (2015). *Outdoor fitness in Den Haag. Een onderzoek naar het gebruik en de succesfactoren van zeven Haagse fitplaatsen.* Lectoraat Gezonde Leefstijl in een Stimulerende Omgeving. Den Haag: De Haagse Hogeschool.

House of Hope (2013). *Jaarverslag 2012*, Cor Hubach. Rotterdam: House of Hope.

Hurenkamp, M., Tonkens, E. & Duyvendak, J. W. (2006). *Wat burgers bezielt*. Een onderzoek naar burgerinitiatieven, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Nicis.

Huygen, A. (2014). *Buurthuizen in zelfbeheer*. Benodigde kwaliteiten voor succesvol zelfinitiatief. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Huygen, A., Leent, M. van & Schlatmann, T. (2012). *Van buurthuis naar wijkonderneming. De Nieuwe Jutter.* Bouwstenen. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Impuls, Combiwel, Samenwonen Samenleven & Eigenwijks (2015). *Gezamenlijke reactie van Impuls, Combiwel, Samenwonen Samenleven en Eigenwijks op stadsdeelnotitie 'Het Huis van de Wijk in 2015 en verder*. 12 januari 2015.

Jong, E. de, Kooiman, A. & Omlo, J. (2015). *Nieuwe publieke ruimtes.* Rotterdam: Wmo-werkplaats Rotterdam.

Katovich, M. A. & Couch, C. J. (1992). The nature of social pasts and their use as foundations for situated action. *Symbolic Interaction*. 15, 25-48.

Kleinhans, R. & Bolt, G. (2010). *Vertrouwen houden in de buurt. Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Den Haag: Nicis Institute.

Kleinhans, R., Doff, W., Romein, A. & Ham, M. van (2015). *Project Kennisontwikkeling Experiment Bewonersbedrijven*. Eindrapportage. Onderzoeksinstituut OTB. Delft: Technische Universiteit Delft.

Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (2013). *Zelfbeheer Wijkaccommodaties.* Een nieuwe toekomst voor wijkhuizen. Projectplan. Utrecht: LSA.

Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (2015). *Zelfbeheer in Nederland. Analyse schriftelijke enquête onder gemeenten*. Utrecht: LSA.

Leefbaar Rotterdam, D66 en CDA (2014). *Rotterdam Volle kracht vooruit.* Coalitieakkoord 2014-2018.

Leent, M. van (2012). *Publiek vastgoed vraagt om campingbaas*, Sociale Vraagstukken, http://www.socialevraagstukken.nl/site/2012/12/06/publiek-vastgoed-vraagt-om-campingbaas/

Linders, L. (2010) *De betekenis van nabijheid.* Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt. Den Haag: SDU Uitgevers.

Lofland, L. H. (1985) (orig. 1973). *A World of Strangers. Order and Action in Urban Public Space*. Prospect Heights, Illinois: Waveland Press.

Lofland, L. H. (1998). *The public realm. Exploring the city's quintessential social territory.* New York: Aldine Gruyter.

Metz, T. (2014). *Het stadsbankje: brandpunt tussen sociaal contact en privatisering van publieke ruimte*. https://www.groene.nl/artikel/het-stadsbankje-brandpunt-tussen-sociaal-contact-en-privatisering-van-publieke-ruimte

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2010). *Welzijn Nieuwe Stijl*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Mirck, J. (19 januari 2015). D66 op de bres voor Huizen van de Wijk in Nieuw-West. D66 Amsterdam Nieuw-West. http://d66amsterdamnieuwwest.nl/actueel/d66-op-de-bres-voor-huizen-van-de-wijk/

MOgroep (21 februari 2013). Buurthuizen in het nieuws. Nieuwsbericht. http://www.mogroep.nl/actueel/nieuws/2080-buurthuizen-in-het-nieuws

Mommaas, H. (2000). *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen.* WRR. Voorstudies en achtergronden. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Mommaas, H. (2010). Voorbij de branding: over de strategische omgang met het alledaagse. In A. Reijndorp & L. Reinders (red.), *De alledaagse en geplande stad. Over identiteit, plek en thuis* (pp. 98–106). Haarlem: TrancityxValiz.

Mulder, K. (2005). Zin en onzin van multifunctionele accommodaties. TSS, Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken, 20–23.

Mulder, K. (15 juni 2013). Buurthuizen in zelfbeheer: geen zinvolle tijdsbesteding. Sociale Vraagstukken. http://www.socialevraagstukken.nl/site/2013/06/15/buurthuizen-in-zelfbeheer-een-zinvolle-tijdsbesteding/

Omlo, J., Bool, M. & Rensen, P. (13 maart 2014). Werkt de participatiesamenleving? Zoek het uit! *Sociale Vraagstukken*. http://www.socialevraagstukken.nl/site/2014/03/13/werkt-de-participatiesamenleving-zoek-het-uit/

Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2015). *Ruimte voor redzaamheid*. Verkenning. Den Haag: RVZ.

Raban, J. (1974). *Soft city*. New York: Harvill Press.

Rath, J. & Gelmers, W. (2014). Coffee in the City. The Proto City. http://theprotocity.com/coffee-city/

Reijndorp, A. (2007). Een parade van concepten. De creatieve stad als emancipatiemachine. In W. Willems & L. Lucassen (red.), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (pp. 141–170). Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Reijndorp, A. (2009). Elke stadswijk was ooit een buitenwijk, elke grote stad een new town – Jane Jacobs en de nieuwe stad. In S. Frank & G.J. Hospers (red.), *De levende stad. Over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs* (pp. 43–56). Amsterdam: Uitgeverij SUN.

Reijndorp, A. (2010). Ruimte voor plaats. Beelden en betekenissen. In A. Reijndorp & L. Reinders (red.), *De alledaagse en geplande stad Over identiteit, plek en thuis* (pp. 9–25). Haarlem: TrancityxValiz.

Reijndorp, A. (2012). *De 'Rise of the Creative Class' en het einde van 'Organization Man'. De veerkracht van de stad*. Rotterdam: Stichting Rotterdam-Maaskant.

Reinders, L. (2013). *Harde stad, zachte stad. Moderne architectuur en de antropologie van een naoorlogse wijk*. Proefschrift. Delft: TU Delft.

Schoenmakers, E. C. & Voorham, I. (2011). *Bij Bosshardt*. Almere: Leger des Heils.

Snel, E. (2013). De Theory of Change-benadering: weten is méér dan meten. In J. Omlo, M. Bool & P. Rensen (red.), *Weten wat werkt. Passend evaluatieonderzoek in het sociale domein* (pp. 145–164). Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Specht, M. & Zwaard, J. van der (2013). *Betrokken bewoners & betrouw bare overhead. Een literatuurstudie*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

Stadsdeel Nieuw-West (7 oktober 2011). *Contourenbrief Sociaal Domein*. Gemeente Amsterdam/Stadsdeel Nieuw-West.

Stadsdeel Nieuw-West (2014a). *Pionieren en verbinden*. Bestuurscommissieprogramma 2014–2018. Gemeente Amsterdam.

Stadsdeel Nieuw-West (28 januari 2014b). *Tevredenheidsonderzoek Huis van de Wijk*. Concept Versie 1.0. Gemeente Amsterdam/Stadsdeel Nieuw-West.

Stokkom, B. van (2009). Te gast in (semi-) publieke ruimtes. Naar conviviale stedelijke omgangsvormen. *Beleid en Maatschappij*, 36(3), 202-216.

Tonkens, E. (2014). *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving*. Afscheidsrede uitgesproken bij haar afscheid als Bijzonder Hoogleraar Actief Burgerschap aan de UvA. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Uitermark, J. (2014). *Verlangen naar Wikitopia*. Oratie. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Veldhuis, J. (2015). *Slow social work in Rotterdam ˜ als antwoord op het tandeloos welzijnswerk*. ZorgLab2015. Rozenberg Quarterly The Magazine. http://rozenbergquarterly.com/slow-social-work-in-rotterdam-als-antwoord-op-het-tandeloos-welzijnswerk/

Verplanke, L. (2014). Gratis maar niet voor niets. Motieven van vrijwilligers in zorg en welzijn. In M. van Bochove, E. Tonkens & L. Verplanke, Kunnen we dat (niet) aan vrijwilligers overlaten? *Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn* (pp. 47-64). Den Haag: Platform31.

Vilans en MOVISIE (2013). Toekomstbestendige dag activiteiten in groepsverband. Inspiratiewijzer voor transitie AWBZ-Wmo.

Volker, B., Andriessen, I. & Posthumus, H. (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hoger opgeleiden, In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

VROM-Raad (2009). P*ublieke ruimte. Naar een nieuwe balans tussen beeld, belang en beheer.* Advies 073. Den Haag: VROM-raad.

Wagenaar, M. (1999). Pleinen, parken en boulevards vorm en vulling van het publieke domein. In R. van der Wouden (red.), *De stad op straat. De openbare ruimte in perspectief* (pp.39-62). Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Witte, T. (2011). *Hart van de verzorgingsstad*. Club- en buurthuiswerk in Rotterdam, 1920-2010. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Wmo-adviesraad Nieuw-West (24 februari 2013). Advies Wmo basis voorzieningen Amsterdam Nieuw-West.
WRR (2012). Vertrouwen in burgers. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag/Amsterdam: Amsterdam University Press.
Zorg + Welzijn (1 september 2015). 'Buurthuis is juist goed voor Wmo-doelen'. Nieuws. http://www.zorgwelzijn.nl/Welzijnswerk/Nieuws/2015/9/Buurthuis-is-juist-goed-voor-Wmo-doelen-2679272W/
Zwaard, J. van der (2010). Ontmoetingen in de kopieerwinkel. Meeluisteren: een bron van sociale kennis. *Tijdschrift voor sociale vraagstukken,* 5, 12-15.

Onderzoeksrespondenten

In Rotterdam

Angela Bos – Stichting Humanitas
Barbra Hendriks – PrachtHuis
Bart Starreveld – Open Hof Ommoord
Bert de Hoop – Klooster Oude Noorden
Bram Dingemanse – Thuis in West
Deanna Gozzi – Bestuur Villa Vonk
Frans van Bodegraven – Kringloopwinkel Rotterdam-Zuid
Fred Kappinga – Wijkgebouw De Bron
Hanny de Kruijf – Sameno10
Helma Hurkens – Kerk en Buurtwerk Lombardijen
Jacqueline Kolpa – Pauluskerk
Janet Neyhoft – De Nieuwe Nachtegaal
Joke Bijsterveld – Inloophuis De Paraplu
Klaske van der Veen – Kingswork
Marlies Gerritsma – Wijkcentrum Hart voor Carnisse
Martine den Boer – De Brug
Melek Erdogan – DOCK
Mirjam Murre – Wijkcentrum Hart voor Carnisse
Monique Ravensberg – De Nieuwe Banier
Nico van Splunter – Ontmoetingshuis Het Vinkje
Remco Haneveld – CVD
René Boeije – Youth for Christ Rotterdam
Rini Biemans – Creatief Beheer
Robbert de Vrieze – Gebiedscommissie Delfshaven
Ruud Verheul – Wijkservicepunt Goudseplein
Sandra de Vries – Ontmoetingscentrum Prinsenhof
Tannie Teeuwen – Open Hof Ommoord
Zwanine Siedenburg – Inloophuis De Paraplu

Onderzoeksrespondenten

Buiten Rotterdam

Ben van Dijk – Stichting Enschedese Speeltuinen
Caroline van Gessel – Zorgcentra de Betuwe
Corrie Booman – Careyn
Dick Glastra van Loon – Eigenwijks
Elmy Everaert – Eigen Haard
Fred en Corrie Muller – Ontmoetingscentrum Morgenstond
Hans Krikke – Samenwonen-Samenleven
Helga Spel – Combiwel
Jeroen Mirck – Bestuurscommissie Nieuw-West
Jeroen van Kemenade – Huis van de Wijk IJburg
Jeroen Veenstra – Stadsdeel Nieuw-West
Juriaan Otto – WijzeWijk
Kathinka Bruinsma – Perspectief Coaches
Machiel van Dam – Gemeente Enschede
Margreeth Broens – Stichting Zet
Mariëlle Claassens – Gemeente Venlo
Marike Soeterik – Dynamo
Marja Verrips – Zorgcentra De Betuwe
Marlene van Bommel – Leger des Heils
Rick de Kogel – Gemeente Utrecht
Stephanie-Christine Eger – Bestuurscommissie Nieuw-West
Sylvia de Goede – Combiwel
Thijs van Mierlo – LSA bewoners
Yvonne Liefhebber – Combiwel

Met dank en alle deelnemers aan de bijeenkomst 'Huiskamers in Rotterdam' op 9 juli 2015 op Hogeschool Inholland Rotterdam en met dank aan Aktiegroep Oude Westen en Leeszaal Rotterdam West voor de inspirerende wijkdialoog 'Wij zijn het huis van de wijk' op 25 juni in de Leeszaal.